

Ernest Mandel: Övergångsperiodens ekonomi

[Kapitel 16 ur Marxist Economic Theory från 1968. Översättning från engelska, Göran Källqvist.]

Den tredje industriella revolutionen

Under 1940-talet uppträdde varningstecken på en tredje industriell revolution. Den första industriella revolutionen hade haft sin grund i ångmaskinen, den andra baserades på den elektriska motorn och förbränningsmotorn. Den tredje industriella revolutionen grundar sig på frigörandet av kärnkraften och användningen av elektroniska maskiner.

En produktiv användning av kärnkraft är det mänskliga skarpsinnets första svar på ett problem som vissa anser vara hopplöst, nämligen förlusten av världens energiresurser. Det andra och utan tvekan slutgiltiga svaret kommer att vara användningen av termonukleär energi och solenergi.

Redan nu skulle kärnkraften kunna minska kostnaderna för industrialiseringen av vissa underutvecklade områden (Latinamerika, stora delar av Indien eller Kina) där det är brist på kol eller svårt att transportera den, och där vattenkraften är dyrare än kärnkraften.¹

Under mer än ett årtionde förhindrade monopolkapitalismen att den tredje industriella revolutionen blommade ut fullständigt. Det är betecknande att de första stegen mot att bygga kärnkraftverk som var anslutna till det elektriska ledningsnätet inte togs i USA, trots att det har mer kunskaper på kärnkraftsområdet än något annat land, utan i Sovjetunionen och i synnerhet i Storbritannien. De stora elkraftverken och oljetrusterna, som båda kontrollerades av de mäktigaste finansgrupperna i USA (Bell system som var knutet till Morgangruppen, och Rockefellergruppen) hade egenintressen som stod i vägen för en snabb utveckling av kärnkraftverk. Men delvis på grund av den internationella konkurrensen föll detta hinder till sist samman. Den tredje industriella revolutionen var under uppsegling.²

Halvautomatiska produktionsprocesser hade införts redan på 1930-talet, som kulmen på metoderna med löpande band. Efter fem års forskning och experiment, som kostade 8 miljoner dollar, lyckades A O Smith Company i Milwaukee bygga en rad maskiner som byggde underredet till bilar med en takt på 7200 per dag, genom att ta metallplåtar och omvandla dem till underredet med hjälp av 522 olika operationer. De omkring 200 arbetare som var anställda för detta arbete hade i huvudsak övervaknings- och kontrollfunktioner.³ Dessa exempel upprepades i ett antal företag i USA, Sovjetunionen, Storbritannien och senare Tyskland.

För att utveckla den halvautomatiska produktionen till ren automatisering måste man avskaffa det manuella arbetet i början och slutet av monteringsbandet, arbetet för att starta och stoppa maskinerna, för att kontrollera produktionens kvalitet och kvantitet och den allmänna övervakning som behövs. Dessa uppgifter tas över av elektroniska apparater.⁴ Det finns redan många tillämpningar av denna teknik, och antalet ökar för varje år. Vi kan nämna tillverkningen av ringar och stålrör till oljefält, och mekanisk tillverkning av glas och papper, där det mänskliga arbetet i vissa fall har avskaffats helt och hållet. Sedan är det fabriken där fyra(!) kontrollanter är de enda mänskliga varelser som övervakar tillverkningen av grammofonskivor i 16 maskiner, och patronfabriken i Rockford Illinois, där inte en enda mänsklig hand rör vid produkten, från det första införandet av

1 Schurr och Marschak, **Economic Aspects of Atomic Energy**, Princeton : Cowles Commission for Research in Economics, Princeton Univ. 1950, s 272-273, 212-215.

2 *The Economist*, 23 juli 1955.

3 Alderer och Mitchell, **Economics of American Industry**, s 129.

4 Frederick Pollock, *Automation in USA*, i **Frankfurter Beiträge zur Soziologie**, vol I 1955, s 81.

stålblock ända till förpackningen av patronhylsorna.⁵ Den automatiska kullagerfabriken i Moskva kan jämföras med dessa automatiska fabriker. Den mest anmärkningsvärda utvecklingen på detta område har skett på elkraftverk och oljeraffinaderier som sköts med hjälp av fjärrkontroll och fungerar utan några som helst arbetare på platsen.⁶

Dagens teknik har således hittat ett ”slutgiltigt” svar på den äldsta invändningen mot en socialistisk ekonomi: ”Vilka kommer att utföra det hårda, obehagliga och ohälsosamma arbetet under socialismen?” Idag är svaret uppenbart: maskinerna kommer att genomföra alla dessa uppgifter själva. Redan för 10 år sedan visade professor Wiener, att när man väl har lyckats framställa prototyper till kontroll- och övervakningsmaskiner, så skulle det till allt mindre kostnader gå att bygga alla möjliga maskiner som grundas på samma princip, tills dess produktionen av dem inte bara skulle visa sig vara lönsam ur samhällelig utan också ekonomisk synvinkel.⁷

Men även om den tredje industriella revolutionen skapar enorma möjligheter för att befria människan från ett betungande, pressande och tråkiga mekaniska arbete som är henne ovärdigt, så innebär det på samma gång en del omedelbara hot mot den mänskliga rasens överlevnad.

De första och andra industriella revolutionerna kunde utvecklas helt och hållet inom ramen för det kapitalistiska produktionssättet, om än till fruktansvärda kostnader och onödigt stora offer för de människor som genomlevde dem. Den tredje industriella revolutionen bryter den privata egendomens ramar. I inget enda land har det gått att utveckla kärnkraften utanför offentliga laboratorier och företag. Att helt och hållet överföra den till den privata sektorn skulle innebära en risk för att mänskligheten kan bli utelämnad på nåd och onåd till en galning med makt att spränga hela länder i luften. Kärnkraftstekniken är den första moderna teknik där det är oundgängligt med avancerade former av offentlig kontroll, inte bara för lönsamhetens, hälsans eller rättvisans skull, utan för att trygga själva mänsklighetens överlevnad. Även i händerna på kapitalistiska stater är denna teknik ett hot mot mänskligheten, såtillvida som den medför kapprustning och risk för kärnvapenkrig.

Dessutom medför automatiseringen en så stor utveckling av arbetsproduktiviteten,⁸ att det enda som i det långa loppet kan förhindra den från att vara en ständig källa till oordning är en fullständig omvälvning av det ekonomiska systemet (en radikal sänkning av priserna, som tenderar att närma sig noll, och av arbetstiden, etc). Antalet arbetare som är sysselsatta i produktionen faller både relativt och ibland absolut. Mellan 1953 och mars 1960 ökade industriproduktionen i USA med över 22%, medan industrisysselsättningen minskade med 11%. Mellan 1947 och 1952 ökade produktionen inom elektronikindustrin med 275%, medan sysselsättningen bara ökade med 40%.⁹ I Frankrike ökade antalet arbetare som var sysselsatta i industrin mellan 1953 och oktober 1961 bara med 4%, medan industriproduktionen ökade med 89%.¹⁰

Dessutom ersätter den tredje industriella revolutionen intellektuellt arbete med maskiner i samma utsträckning som den första ersatte manuellt arbete med maskiner. På banker, försäkringsbolag och på de stora företagens kontor ersätts tusentals kontorsarbetare, revisorer, kontrollanter av datorer.¹¹

5 *Ibid*, s 92-93.

6 Wiener, **Materia, maskiner, människor**, Stockholm : Rabén & Sjögren, 1964.

7 Wiener, **Cybernetics**, New York : Wiley & Sons, 1961, s 36-37.

8 Enligt de franska telekommunikationernas chefsingenjör Henri Jannes flerdubblas en verkstads produktivitet med en faktor mellan 15 och 20, när den övergår från vanliga till automatiska maskiner, och när det gäller hela fabriken ligger ökningen i storleksordningen 500%. (*Le Monde*, 21-22 maj 1961.)

9 CIO:s kommitté för ekonomisk politik: ”Automation”, s 19 och ”The Challenge of Automation”, s 48 (föredrag vid den nationella konferensen om automatisering).

10 *Bulletin général de statistique des communautés européennes*, nr 12 1961.

11 ”Till och med de stora kontorens utseende blir mer och mer likt fabrikenas, med ett rätlinjigt arbetsflöde och i en del fall löpande band som flyttar pappren från ställe till ställe. Varje arbetare gör en liten del av hela arbetet. En räkneoperatörs enformiga uppgifter beror exempelvis på arkiverarnas, stenografernas, bokförarnas och budens enformiga uppgifter före och efter att hennes uppgifter utförs.” (V Packard, **The status seekers**, Harmondsworth, Middlesex : Penguin, 1961, s 34.

Paradoxalt nog leder införandet av automatisering på privat basis till högre priser, undersysselsättning, och till att ett allt större antal arbetare förflyttas till icke produktiva arbeten. Teknokraterna tänker sig till och med att skapa ett ekonomiskt system där människor, dessa ”svåra och besvärliga saker att leka med”, helt kommer att avskaffas,¹² och precis som gamla tiders proletariat kommer att utfodras gratis av de nya herrarna i denna groteska sorts samhälle.

Den tredje industriella revolutionen kan således antingen leda till överflöd eller till att friheten, civilisationen och mänskligheten förgörs. För att undvika det värsta måste automatiseringen underställas människans medvetna kontroll. Man måste överbrygga klyftan mellan naturvetenskapens seger och att mänsklighetens uppgifter överlämnas till ”marknadens automatik” eller de besuttnas egoism. Om inte de av den tredje industriella revolutionen frigjorda produktivkrafterna ska förvandlas till globala förstörelsekrifter, så måste de tämjas, göras fogliga, civiliserade, med hjälp av en *världsomfattande utvecklingsplan*. De måste leda till en medveten ledning av mänsklighetens uppgifter, eller med andra ord ett socialistiskt samhälle.¹³ Detta underlättas dessutom av vissa sidor hos den moderna tekniken, eftersom datorer underlättar planeringsarbetet enormt.

Behovet av en övergångsperiod

En socialistisk ekonomi är en ekonomi som grundas på att tillfredsställa behov och inte på att söka efter profiter. Om det kapitalistiska produktionssättet skulle avskaffas i världsskala så vore det möjligt att omedelbart, utan någon annan övergång än den som politiska händelser kräver,¹⁴ övergå till att organisera en ekonomi där varuproduktionen avskaffas och där människans produktiva ansträngningar ställs om för att tillfredsställa de aktuella behoven. Den enda förutsättningen för en sådan snabb och långtgående omvandling är att *behoven inskränks till de mest grundläggande*: människor skulle vara tvungna att nöja sig med att bara äta tillräckligt för att stilla sin hunger, klä sig diskret, bo i mycket enkla bostäder, skicka sina barn till ytterst enkla skolor och bara åtnjuta begränsad sjukvård.

De produktivkrafter som idag står till mänsklighetens förfogande gör att dessa behov kan tillfredsställas utan någon övergångsfas för ackumulation eller ytterligare industriell utveckling. De existerande produktivkrafterna skulle naturligtvis behöva omfördelas i massiv skala – bilindustrin måste ställas om för att tillverka traktorer och jordbruksmaskiner, den kemiska industrin helt och hållet inriktas på att tillverka gödningsämnen, hushållsartiklar och läkemedel, den vetenskapliga forskningen koncentreras på livsmedels-, kläd-, bostads- och hälsofrågor, och huvuddelen av världens produktion skulle behöva anslås till utvecklingsländerna.

Man kan hävda att de befintliga produktivkrafterna inte räcker för att tillfredsställa ens mänsklighetens mest grundläggande behov av mat, bostäder och hälsa. Men denna invändning håller inte. Den andel av världens kemiska industri som för närvarande ägnar sig åt tillverkning av konstgödsel och läkemedel är så liten att den mängd som produceras med lätthet skulle kunna tre-, fyr- eller femdubblas utan att det krävs tid för att öka produktionskapaciteten. Vad gäller livsmedel så

12 *Fortune*, oktober 1953.

13 ”Svaret [på hotet från automatiseringen] är naturligtvis att ha ett samhälle som grundas på andra mänskliga värden än att köpa eller sälja. För att nå fram till ett sådant samhälle behöver vi en hel del planering...”, skriver Norman Weiner. (Weiner, *Cybernetics*, s 38.)

14 Den period under vilken samhället tar igen de ”oförutsedda utgifterna” för övergången från kapitalism till socialism, konsekvenserna av den ödeläggelse och desorganisation som varje samhällsrevolution tillfälligt för med sig, kan kallas för en ”friktionsövergångsperiod”. I **Övergångsperiodens ekonomi** ägnar N Bucharin ett intressant kapitel åt denna fråga. (Bucharin, **Oekonomie der Transformationsperiode**, Hamburg, 1922 : Kommunistischen Internationale, s 105-126.) Till skillnad från denna ”friktionsövergångsperiod”, som bara uppvisar problem som tillförs den ekonomiska mekanismen utifrån, så har övergångsperioden i strikt mening, som vi ska behandla senare, inneboende ekonomiska problem. I det första fallet handlar det om att återgå från hopkrympt reproduktion till enkel reproduktion, i det andra fallet om att gå vidare från utvidgad reproduktion med måttlig tillväxttakt till en utvidgad reproduktion med högre tillväxttakt.

uppskattar R Salter, en av världens ledande experter på detta område, i en tabell som han utarbetade 1944 den maximala produktionsförmågan på följande sätt, i miljoner ton:

	<i>Produktion före kriget</i>	<i>Världens behov 1960, enligt fysiologiskt optimum</i>	<i>Tillgänglig produktion från nuvarande odlad mark</i>	<i>Dito med ytterligare 1300 miljoner tunnland</i>
Spannmål	300,4	363,5	360	753
Rotfrukter	153,2	194,5	230	535,5
Socket	30	33,6	34,5	178,1
Frukt och grönsaker	156,3	411	211	470
Matfett och oljor	15,2	20,4	18	70,9
Kött	65,6	95,8	78,7	968
Mjök	150,2	300	180,2	323,2 ¹⁵

Man bör vidare påpeka att den enorma ökningen av jordbruksproduktiviteten sedan 1947 gör att man måste revidera den tredje och fjärde kolumnen uppåt, med en ökning av siffrorna på 20, 30, 40 eller till och 50%, beroende på produktkategori.¹⁶

Men ett sådant ”omedelbart” införande av en ekonomi som grundar sig på fördelning efter behov, och om man bara tog hänsyn till ”friktionsövergångsperioden”, skulle stöta på två oöverstigliga hinder.

För det första har en avsevärd del av mänskligheten redan tillfredsställt behov som ligger långt utöver dessa grundläggande behov. Majoriteten av invånarna i de industriellt utvecklade länderna nöjer sig ingalunda med att äta, dricka och klä sig måttfullt, att bo mer eller mindre tillräckligt, att lära sina barn att läsa och skriva, och sköta om sin hälsa på basis av första hjälpen. Den världsomfattande utbredningen av produktionen och flera århundradens cirkulation av varor har vidgat deras horisont utöver deras födelseorts trånga gränser eller till och med utanför deras eget land. Den har gjort att behoven är allmängiltiga på ett sätt som bara är en första aning om den fria mänskliga utvecklingens obegränsade möjligheter. Människor vill inreda sina hus, byta klädmode, befria sig från tungt hushållsarbete (uppvärmning, tvätt, etc), roa sig, resa, läsa, studera, alltmer skydda sig mot sjukdomar, förlänga sitt förväntade liv, utbilda sina barn allt bättre.

I viss mån är ett tillfredsställande av dessa i grund och botten hälsosamma behov – till vilka den varuproducerande industrin förvisso har lagt behov som är konstgjorda eller konstgjort uppblåsta – garanterat i de flesta utvecklade kapitalistiska länder. Att radikalt avskaffa de delar av industrin som gör det möjligt att tillfredsställa dessa icke elementära behov skulle innebära att en stor del av invånarna i de industrialiserade länderna omedelbart skulle få sänkt levnadsstandard. Det skulle innebära en sorts ”fattigdomens socialism” där ransonering via plånboken skulle ersättas av ransonering

15 R Salter, i *Science*, 1947, citerat i Bonné, **Studies in economic development**, London : Routledge & Kegan Paul, 1957, s 148.

16 Här är en fingervisning som stöder denna optimistiska diagnos. Av världens 350 miljoner jordbrukare arbetar 250 miljoner fortfarande med träplogar. De 100 miljonerna mer avancerade bönderna har bara 10 miljoner traktorer. En omställning av bilindustrin till produktion av traktorer skulle göra det möjligt att tillverka mer än 10 miljoner traktorer *årligen*. Dessutom anmärker professor Baade att världens konsumtion av gödningsmedel bara uppgår till 10% av den mängd som krävs för att utnyttja marken optimalt under nuvarande odlingsförhållanden i hela världen, och med hänsyn till de geologiska och klimatförhållandena i varje land. Detta skulle göra det nödvändigt med en årlig produktion av 60 miljoner ton kaliumkarbonat- och nitratgödningsmedel. (Baade, **Welternährungswirtschaft**, Hamburg : Rowolht Verlag, 1956, s 72, 89-91.) Världens nuvarande produktionskapacitet kommer bara upp till 15-20% av denna siffra, men en omställning av den kemiska industrin skulle göra det möjligt att snabbt komma upp till den nivå som motsvarar behoven.

med ransoneringskort och ett begränsat urval av produkter. Istället för att göra det möjligt att utveckla mänsklighetens möjligheter på ett allsidigt sätt, så skulle en sådan sorts ”socialism” skapa en ännu mer förkrympt och mindre tillfredsställd människa än den genomsnittliga invånaren i dagens utvecklade kapitalistiska länder.

Tack vara den ”effekt av imitation och uppvisande” som Duesenberry har illustrerat,¹⁷ har invånarna i de underutvecklade länderna dessutom själva blivit medvetna om de enorma möjligheter som dagens teknik ger. De önskar intensivt uppnå samma civilisationsnivå och komfort som folk har i de utvecklade länderna. De är inte mer beredda än invånarna i de industriellt utvecklade länderna att godta en asketisk socialism där överflöd ersätts av ransonerings.

Men dagens produktivkrafter är helt otillräckliga för att ge hela mänskligheten en fullt modern komfort. Enligt en skrift från Nationernas förbund skulle den årliga exporten av färdiga industriprodukter 1926-1929 behöva multipliceras med *sexton*, eller den totala världshandeln under denna period *tredubblas*, för att ge de underutvecklade länderna bara *hälften* av de industriprodukter som invånarna i de industrialiserade länderna åtnjöt per capita.¹⁸ 25 år senare bekräftar en skrift från Förenta nationerna denna bedömning.¹⁹

För att garantera ett överflöd av industriprodukter för världens alla invånare är det alltså oundgängligt med en kraftfull utvidgning av produktivkrafterna. Denna expansion kräver utan tvekan en fördubbling eller till och med tredubbling av dagens industriproduktion i världen. *Det innebär att det krävs en övergångsperiod mellan kapitalismen och socialismen, en period av socialistisk ackumulation.* På grundval av en nationalisering av de viktigaste produktions- och cirkulationsmedlen och en världsomfattande planering, går det att uppnå en utveckling av produktivkrafterna (både de mekaniska och mänskliga, där det sistnämnda kräver en enorm satsning på utbildning) i så hög grad att det blir möjligt med en ekonomi där varor och tjänster fördelas på ett sådant sätt att de täcker alla behov hos de människor som är indragna i ekonomin.

Och slutligen: även om nivån på den nuvarande civilisationen och välståndet i de industrialiserade kapitalistiska länderna avsevärt överskrider de underutvecklade ländernas eländiga nivå, så är den långtifrån idealisk. Även om det finns många yttringar av slöseri och meningslös lyx, och även om man i de rikaste länderna börjar närma sig de idealiska fysiologiska normerna vad gäller mat och kläder,²⁰ så finns det icke desto mindre skriande brister och underutveckling vad gäller stadsplanering, bostäder, privata och offentliga transporter, gymnasie- och högre utbildning, sjukvård (och i synnerhet förebyggande sjukvård), vetenskaplig forskning, konstnärlig utveckling, organisering av folkturism, bokutgivning och överhuvudtaget spridande av tankar och teorier.

För att bara ge några exempel:

17 Duesenberry, **Income, saving and the theory of consumer behavior**, Cambridge, Mass., cop. 1949, s 39 ff.

18 League of Nations, **Industrialisation and Foreign Trade**, 1945, s 33.

19 FN, avdelningen för ekonomiska och sociala frågor, **Processes and Problems of Industrialisation in Underdeveloped Countries**, s 68-69.

20 Följande beräkningar görs av den sovjetiske ekonomen P Mstislavskij:

	Årlig konsumtion per capita		
	Idealiska normer	USA	Storbritannien
Kött (kg)	73-91	73,7	48,3
Fisk (kg)	7-16	5,1	10,4
Mjök (kg)	292-585	240	209
Socket (kg)	27-33	45,3	38,1
Ägg (st)	175-370	392	227
Bomullsvaror (meter)	50-57	54,3	25,6
Ylle (kvadratmeter)	4,9-7,2	2,7	5,6

Dessa normer utarbetades av den sovjetiska Vetenskapsakademien, som å ena sidan tog hänsyn till olika krav i olika klimatförhållanden, och å den andra en inbördes kompensation såsom mellan olika produkter som kan bytas ut mot varandra. Därav de ibland betydande variationerna i normerna. (P Mstislavskij, i *Partijnaja Zjizn*, nr 12 1959.)

1954 saknade 30% av bostäderna i Sverige och Norge, 41% av de i Frankrike och 65% av de i Italien rinnande vatten.

Samma år saknade 38% av bostäderna i Storbritannien, 30% i Schweiz, 57% i Tyskland, 70% i Sverige och Holland, och mellan 80 och 95% i alla andra europeiska länder badrum.²¹ I Storbritannien var antalet slumbostäder 850.000, i Belgien 200.000 och i USA 13 miljoner. Och även de bostäder som idag betraktas som normala eller till och med bekväma förtjänar ofta att ersättas som del av ett program för en rationell rekonstruktion av städerna i linje med principerna för stadsplanering.

Kring 1950 var den årliga utgivningen av böcker per 1000 invånare i Frankrike och Italien bara 50% av nivån i de skandinaviska länderna, i Tyskland 35% och i USA 14%. Kring 1955 var antalet gymnasieelever av arbetarursprung i de flesta västländer mindre än 50% av antalet elever av medelklassursprung. Universitetsstuderande av arbetarursprung utgjorde sällan mer än 10% av totalantalet i länder där arbetarklassen utgjorde 50% eller mer av den förvärvsarbetande befolkningen. Enligt Crowtherrapporten lämnade 70% av barnen i Storbritannien skolan för gott vid 15 års ålder.

Omkring samma år var spädbarnsdödligheten bland yrkesutbildade i Storbritannien och Frankrike *dubbelt* så hög och bland grovarbetare *tre gånger* så hög som inom borgarklassen, trots socialförsäkringssystemet.

1957 saknade mellan en tredjedel och två femtedelar av familjerna i Västeuropa fortfarande radioapparater, och bara 10-20% av familjerna hade tvättmaskin eller kylskåp.²² Slutligen måste till och med i USA, det rikaste landet i världen, nästan 60% av personer över 65 års ålder leva på mindre än tusen dollar per år 1958.²³

Även i Europa krävs det således oerhörd produktiva ansträngningar för att uppnå den optimala levnadsstandard för alla, som dagens vetenskap och teknik möjliggör. Övergångsperioden mellan kapitalism och socialism måste göra det möjligt att få till stånd dessa ansträngningar.

Källorna till den internationella socialistiska ackumulationen

Världsekonomin är en perfekt struktur för att lösa övergångsperiodens centrala problem, den socialistiska ackumulationen. Med hjälp av denna struktur skulle faktiskt den socialistiska ekonomin fullt ut kunna utnyttja fördelarna med en internationell arbetsdelning – givetvis utan att behandla den som något oföränderligt och förändra den vartefter de underutvecklade länderna blir industrialiserade – och i världsskala avgöra den mest optimala placeringen av industri-, gruv- och jordbruksverksamhet, som skulle göra det möjligt att spara största möjliga mängd både levande och dött arbete. Inom dessa ramar skulle det gå att genomföra en världsomfattande omfördelning av resurserna utan att det kräver att några människor offrar någon konsumtion. Tack vare denna omfördelning skulle man kunna öka världens ackumulationstakt betydligt, speciellt industrialiseringstakten i de underutvecklade länderna, samtidigt som alla människors levnadsstandard skulle kunna höjas.

Till en början verkar detta motsägelsefullt. Hur är det möjligt att på samma gång öka ackumulationstakten och världens konsumtion? Nyckeln till detta mysterium är att det existerar *en enorm mängd icke produktiv konsumtion*, varav den viktigaste delen, försvarsutgifterna, under flera år har uppgått till mer än 120 miljarder dollar *årligen*.

Flera författare har beräknat hur mycket kapital som skulle behövas för en snabb industrialisering av de underutvecklade länderna. En skrift från Förenta nationerna bedömer att det skulle krävas

21 FN:s ekonomiska kommission för Europa, *European Housing Development and Politics 1954*, och *Bulletin Général de Statistique des Communautés Européennes*, nr 2 1960.

22 FN:s ekonomiska kommission för Europa, *Etude sur la situation économique de l'Europe en 1958*, kapitel V, s 22.

23 *The Economist*, 2 april 1960.

investeringar på 2.500 miljarder dollar för att ge hela Asien en produktion per capita som är samma som produktionen i Japan strax innan Andra världskriget.²⁴ Det utgör bara 20 årliga bidrag på 120 miljarder dollar, och den enorma industri som på detta sätt skulle skapas skulle i sig själv skaffa fram de resurser som behövs för att på ett dussintal år fördubbla dessa inkomster. Om man räknar med befolkningen i Afrika och Latinamerika, så kan man beräkna att det kapital som krävs för att industrialisera hela den underutvecklade delen av mänskligheten ”utan tårar”²⁵ uppgår till omkring 3.000 miljarder dollar. Genom att under 30-40 år använda de resurser som idag slösas bort på upp- rustning till att industrialisera den ”tredje världen”, så skulle detta ”världsproblem” kunna lösas innan sekelskiftet.

Professor A Bonné har gjort beräkningar som är något mer optimistiska. Han räknar med att det skulle behövas 170 miljarder dollar under 15 år för att öka inkomsterna med 250% och minska den andel av den yrkesverksamma befolkningen som är sysselsatt inom jordbruket från 80% till 65% i Asien. Investeringar av 850 miljarder dollar istället för 170 miljarder dollar skulle tiodubbla inkomsterna från utgångsläget, och mindre än hälften av den yrkesverksamma befolkningen skulle syssla med jordbruk. Men han åberopar en FN-källa som bedömer att det krävs 19 miljarder dollar per år för att öka inkomsterna med 2% och överföra 1% av de underutvecklade ländernas befolkning till industrin.²⁶ Om vi multiplicerar dessa siffror med 5 så får vi en årlig tillväxttakt på 10%, som ger en sammanlagd inkomst som är 15-dubblad efter 30-35 år, samma resultat som vi nådde fram till tidigare.

Vi är medvetna om att mänskliga problem – förändrade levnadssätt och vanor, anpassning till en rationaliserad stadstillvaro, frågor om utbildning, teknisk skolning, etc – mycket väl kan fördröja denna process avsevärt. Men bara det faktum att det är teoretiskt tänkbart med en *materiell* lösning på problemet före seklets slut borde orsaka en formlig omvälvning i människors och länders sätt att agera.

Fördelen med denna lösning är att denna enorma insats i de industrialiserade länderna inte skulle behöva betalas genom att minska folks konsumtion, varken enskilt eller gemensamt, eller någon minskning av den ekonomiska tillväxten. Själva industristrukturen skulle inte behöva förändras på något avgörande sätt. Inom ramen för en internationell ekonomisk utvecklingsplan skulle det bara krävas en omvandling av vapenfabrikerna, och att de ställdes om till produktion av kapitalvaror, byggnadsmaterial, kommunikations- och transportmedel till den ”tredje världen”, och till att man, utan några ökade kostnader, utbildade lärare, tekniska instruktörer, ingenjörer, läkare, sjuksköterskor och psykologer i dessa länder, istället för att utbilda officerare, militärpiloter, raketbyggare, specialister i logistik eller ”välfärdsexperter” till de väpnade styrkorna.

Alla de fördelar som en nationell ekonomisk planering och ett avskaffande av den kapitalistiska regimen innebär för de utvecklade kapitalistiska länderna skulle då uteslutande förfogas av dessa

24 FN, avdelningen för samhällsfrågor, ”Population Growth in and Standard of Living of Underdeveloped Countries”, 1954, återgiven i Myrdal, **Världsekonomin**, Stockholm : Tiden, 1956.

25 Vi har nått fram till denna siffra på följande sätt. För närvarande bedömer Tinbergen att ungefär 1,4 miljarder invånare i de underutvecklade länderna har inkomster på 130 miljarder dollar. Enligt Paul G Hoffman skulle en årlig hjälp på 7 miljarder dollar göra det möjligt att öka varje invånarens inkomst med 2% per år. (P G Hoffman, **One Hundred Countries, One and One-quarter Billion People**, Washington : Albert D & Mary Lasker Foundation, 1960.) Hjälpresurser på 70 miljarder dollar skulle alltså göra det möjligt att öka inkomsten per capita med 20% per år. Befolkningstillväxten i dessa regioner beräknas fortsätta med en takt så att befolkningen om 40 år har ökat från 1,4 miljarder till 3,1 miljarder människor. Samtidigt skulle nivån på de inhemska besparingarna i dessa länder, som idag är 5-6%, efter 10 år uppgå till 8-10%, efter 20 år 15%, och efter 25 år 18-20%. Om man antar att investeringar på 3 dollar ökar inkomsterna med 1 dollar, så skulle inkomsterna per capita öka från 100 dollar idag till omkring 220 efter 10 år, 315 efter 15 år, 375 efter 20 år, 425 efter 25 år, 510 efter 30 år, 620 efter 35 år och 800 efter 40 år, vilket vore lika med dagen inkomst per capita i Storbritannien. Man bör notera att från och med år 27 skulle effekterna av inhemska besparingar överskrida den utländska hjälpen.

26 Bonné, **Studies in economic development**, London : Routledge & Kegan Paul, 1957, s 188.

länders befolkning, och göra det möjligt för dem att ta ett språng framåt i sin levnadsstandard.

Genom att utarbeta en internationell ekonomisk utvecklingsplan utefter dessa linjer – mänsklighetens främsta uppgift – skulle det dessutom bli möjligt för de underutvecklade länderna att omedelbart skaffa sig den moderna teknikens allra nyaste former. Det skulle bespara dem behovet att gå igenom de på varandra följande stadier som industrialiseringen av det kapitalistiska väst eller Sovjetunionen har genomgått. Det skulle göra det möjligt att använda världens resurser på ett rationellt sätt som går långt utöver mänsklighetens allra djärvaste drömmar. Enorma projekt som än idag är alltför stora att genomföra för de mest utvecklade länderna – att bevattna och göra Sahara bördigt, förvandla Amazonas djungler, bebygga och industrialisera Xinjiang,* organisera expeditioner till planeterna – skulle sättas i verket med hjälp av gemensamma ansträngningar från hela mänskligheten, för att öka alla människors välbefinnande. Det oerhörda slöseri som en fortsatt existens av nationalstaten för med sig skulle försvinna i ett slag – inte bara militärutgifter och tulladministration, utan också handelsslöseri som förbudet mot export av begagnade bilar från USA, som varje år leder till att miljontals bilar, som mycket väl kan bli kvar på vägarna länge än, förvandlas till järnskrot.

Källor till en socialistisk ackumulation i de industrialiserade länderna

För att lösa övergångsperiodens problem krävs en ny utveckling av produktivkrafterna. I de industriellt utvecklade länderna kan denna utveckling uppenbarligen ske utan att minska massornas levnadsstandard. Tvärtom kan den faktiskt äga rum samtidigt som denna standard snabbt förbättras. För detta ändamål räcker det att räkna upp det slöseri som finns inneboende i den kapitalistiska ekonomin, och som den socialistiska planeringen kommer att kunna undanröja.²⁷

Här finns den viktigaste, om än inte enda, källan till ytterligare ackumulationsfonder som krävs för en snabb ekonomisk tillväxt, och medel till ytterligare konsumtion som behövs för en samtidig ökning av folkets välbefinnande.

Den socialistiska ackumulationens viktigaste källor är således:

1. *Permanent fullt utnyttjande av de befintliga produktivkrafterna*

Under det kapitalistiska produktionssättet drabbas de existerande produktivkrafterna periodvis av ett betydande underutnyttjande, som beror på de cykliska ekonomiska svängningarna. Leon Henderson bedömer att det amerikanska folket under åren 1930-1940 förlorade den enorma summan av 300 miljarder dollar, på grund av att människor och utrustning underutnyttjades jämfört med 1929 års nivå.²⁸ Bara recessionen 1949 ledde till en minskning av USA:s bruttonationalprodukt med 16,5 miljarder dollar, utan att vi räknar med förlusten av den normala tillväxten som motsvarar ytterligare 7,5 till 9 miljarder dollar. Den förlust som det amerikanska folket drabbades av under recessionen 1957-1958 och avbrottet av den normala tillväxttakten under dessa två år, kan uppskattas till 50 miljarder dollar.

Dessutom måste man komma ihåg att underutnyttjandet av människor och maskiner är betydande även under en högkonjunktur. En högt placerad amerikansk tjänsteman, Isadore Lubin, har beräknat den till 20% av maskinerna under uppsvinget år 1929.²⁹ Vi har på andra

* **Xinjiang** kallas ibland **Östturkestan**, officiellt *Uiguriska autonoma regionen Xinjiang*, och är en region i nordvästra Kina. Regionen har en betydande uigurisk befolkning (45%). Gränsar i nordöst till Mongoliet, och har i norr en kort gräns till Ryssland – öa.

27 En utomordentlig analys av flera sorters samhälleligt slöseri som härrör ur den fria företagsamheten har gjorts av K William Kapp (**The Social Costs of private enterprise**, Harvard University Press, 1950). Kapp betonar speciellt de kostnader som påtvingas samhället i sin helhet under kapitalismen, och som skulle minska eller till och med försvinna med en förändring av samhällssystemet, som konsekvenserna av luft- och vattenföroreningar, slöseriet med naturliga djur-, mineral- och energiresurser, det ökade antalet bilolyckor och yrkesskador, etc.

28 Leon Henderson, *T.N.E.C. Hearings*, del I, s 159.

29 Isadore Lubin, *T.N.E.C. Hearings*, del I, s 12.

ställen³⁰ visat hur stor del av produktionskapaciteten som var oanvänd i vissa branscher under högkonjunkturen 1945-1957. 1959 orsakade bara förekomsten av 4 miljoner arbetslösa i USA utan tvekan det amerikanska folket förluster motsvarande en årlig produktion av 16-20 miljarder dollar. Trots att 1955 och 1956 var år med högkonjunktur, arbetade stålindustrin bara med 83 respektive 80% av sin kapacitet.

Slutligen måste vi nämna ett annat sätt på vilket de existerande resurserna är underutnyttjade: hamstring (dold eller öppen) av dessa resurser i form av överdrivna lager, ackumulationsfonder som storföretagen döljer med hjälp av speciella finansiella metoder³¹ etc. Under nuvarande förhållanden skulle ett fullständigt utnyttjande av de existerande produktivkrafterna utan tvekan öka USA:s inkomster under de kommande fem åren med 20%, det vill säga göra det möjligt att fördubbla ekonomins tillväxttakt och samtidigt på ett slående sätt öka de lägsta inkomstgruppernas konsumtion.

2. *Avskaffa omåttliga lyxutgifter*

Enligt Kuznets fick de 5% av USA:s skattebetalare som deklarerade högst inkomster (2,5 miljoner personer) 1948 18% av landets inkomster, eller totalt nästan 40 miljarder dollar.³² Om vi antar att skattefusket inte överskrider 20% i dessa grupper – en bedömning som ligger under experternas åsikter³³ – så kommer vi upp till en faktisk inkomst på 50 miljarder dollar, eller 20.000 dollar per familj. Medelinkomsten för alla skattebetalare i USA detta år var 4.200 dollar. Om vi betraktar allt som överskrider tre gånger dessa genomsnittliga utgifter som överflödigt lyx, och till och med om vi bestämmer tröskeln för slöseri till *fyra* gånger denna genomsnittliga inkomst, så får vi ändå en summa på 8 miljarder dollar som är möjlig att hämta in. Detta är bara det slöseri som också finns i de övre medelklasserna. Motsvarigheten till denna siffra är de varor och tjänster som ett socialistiskt land skulle betrakta som överflödiga och slösaktiga. Ingen förnuftig person kan anse det vara normalt med en situation där ett land lägger ut mer pengar på vadhållning, spel och alkohol än på vetenskaplig och medicinsk forskning, kampen mot cancer och universitetsutbildning – och ändå är det sakernas tillstånd idag i Storbritannien och USA.

Om man avskaffar lyx och slöseri, eller uppenbart skadliga utgifter, så skulle det i sig själv räcka för att kunna fördubbla en nyttig offentlig konsumtion i västvärlden, det vill säga i synnerhet utbildning, sjukvård, kollektivtransporter, bevarande av naturresurser, etc.

3. *Minskade distributionskostnader*

De ökande distributionskostnaderna beror delvis på tekniska orsaker som inte ens ett socialistiskt samhälle kommer att kunna undanröja fullständigt. Men det innefattar också en allt större del *försäljningskostnader* som hänger samman med den nuvarande kapitalistiska ekonomins speciella karaktär, som vi har visat i kapitel 6. Genom intensiva rationaliseringar av distributionsnätverken, genom att ta bort alla onödiga mellanhänder, placera ut försäljningsställen som passar konsumenternas intressen, avsevärt minska reklamkostnaderna, organisera varulager i enlighet med objektiva principer och inte efter de slumpmässiga upp- och nedgångarna i produktionen och försäljning för profit – allt detta borde göra det möjligt att halvera distributionskostnaderna som idag utgör nästan 50% av detaljhandelspriset på varor i USA.

4. *Rationell organisering av industrin*

Även när systemet med fri företagsamhet fungerar under förhållanden av full sysselsättning

30 Se kapitel 14, stycket om "Överkapitalisering".

31 Se kapitel 14, stycket om "Självfinansiering".

32 Kuznets, *Shares of upper income groups in income and savings*, New York : National Bureau of Economic Research, cop. 1953, s 36-39 m fl.

33 Se Thomas S Saunders, *Effects on Taxation on Executives*, och Perlo, *The Income Revolution*, New York : International Publishers, 1954, s 38-45.

så för det med sig en hel del slöseri. För att bara räkna upp några sidor hos detta system: privata patent och affärshemligheten håller tillbaka standardisering och massproduktion på flera områden, exempelvis på verktygsmaskinsområdet (se den studie som har genomförts av professor Seymour Melman på O.E.E.C:s vägnar); kravet på profit hindrar införandet av omvälvande tekniska uppfinningar så länge de maskiner som tillhör de stora monopolen inte har avskrivits helt och hållet;³⁴ monopolsystemet leder till irrationella investeringar;³⁵ bristen på samordning och samarbete mellan företagen leder till ojämna tekniska framsteg; omodern utrustning fortsätter att tillverkas och till och med nyinstalleras när det redan finns modernare maskiner tillgängliga; nedgången för företag och hela industrier äger rum med våldsamma kast och hopp som medför att resurser och värden blir förstörda; investeringar görs utifrån principer om att gynna det *enskilda* företaget och inte utifrån att på ett *övergripande* sätt gynna hela ekonomin.

5. *Befria arbetarnas skaparkraft*

I den kapitalistiska industrin känner sig arbetarna begränsade till rollen som en enhet utan liv i en ytterst komplicerad produktionsprocess. Om samma arbetare skulle få ett direkt eller indirekt ansvar för att sköta sin fabrik, så skulle de få utlopp för enorma krafter av uppfinningsförmåga och påhittighet, i synnerhet om erfarenheterna skulle lära dem att varenda produktionsökning och minskade kostnader för den produkt som tillverkas automatiskt skulle förvandlas till en ökning av deras egen och deras lokala bostadsområdes levnadsstandard.

Medan slutligen en produktionsteknik under kapitalismen inte införs annat än om den ökar profiterna, så skulle den under en planerad ekonomi införas så fort den innebar att man sparar levande arbete utan några extra kostnader.

Det går inte att beräkna hur mycket ytterligare resurser en socialistisk ekonomi skulle få från dessa fem viktiga källor. Utan tvekan skulle de göra det möjligt att inleda en allt starkare utveckling av påskyndad tillväxt som inom kort skulle få dessa länder att nå ett stadium av överflöd på konsumtionsvaror, både färskvaror, halvt varaktiga varor* och kapitalvaror.

Genom att till exempel öka den västeuropeiska ekonomins årliga tillväxttakt från i medeltal 5% till i medeltal 10%, så skulle det gå att överskrida USA:s nuvarande levnadsstandard på mindre än 10 år. Genom att öka USA:s årliga tillväxttakt från 3 till 7%, skulle levnadsstandarden i detta land kunna fördubblas på mindre än 10 år. När väl ett antal grundläggande behov har tillfredsställts, så skulle alla fortsatta ökningarna av resurserna mer och mer uteslutande inriktas på ett allt mindre antal behov som fortfarande inte har tillfredsställts i någon betydande omfattning. Ett överflöd och varuekonomins bortvittrande skulle närma sig med jätteklov.³⁶

Den socialistiska ekonomins källor i de underutvecklade länderna

Det är avsevärt mycket svårare att lösa övergångsperiodens problem i ett underutvecklat land utan någon betydande hjälp från världens industriellt utvecklade delar. Den medför dramatiska val som åskådliggörs av Sovjetunionens historia mellan 1917 och 1953. Med tanke på det enorma tryck som den "tredje världen" idag sätter på de industrialiserade länderna efter att ha svepts fram av den koloniala revolutionen, och även med tanke på att det existerar icke-kapitalistiska industriellt utvecklade länder, så är det förvisso sannolikt att problemen aldrig kommer att uppstå i samma extrema form igen. Icke desto mindre återstår det att överväga vilken allmän inramning som frågan

34 Hansen, **Readings in business cycles and national income**, London : Allen & Unwin, 1953, s 381; Hamberg, **Economic Growth and Instability**, New York : Norton & Co, 1956, s 123-124.

35 Hamberg, *op cit*, s 128; Scitovsky, **Business Concentration and Price policy**, s 104.

* Exempelvis kläder och möbler - öa.

36 Se kapitel 17, "Den socialistiska ekonomin".

om socialistisk ackumulation har i de underutvecklade länderna.

När folk talar om dessa länder, nämner de ofta ”fattigdomens onda cirkel”: eftersom de underutvecklade länderna är fattiga så har de inga stora tillgångar tillgängliga för investeringar, och eftersom de inte kan investera mer än 5-6% av sina inkomster så förblir de underutvecklade.³⁷ Författare som Paul A Baran har visat att detta sätt är resonera är felaktigt.³⁸ Det grundar sig på en sammanblandning mellan de produktiva ackumulationsfonderna och det som Baran kallar dessa länders ”möjliga överskott”. I själva verket handlar det om att definiera begreppet samhällig merproduktion. Tvärt emot vad vissa ekonomer påstår är merproduktionen i dessa länder en större och inte mindre del av bruttonationalprodukten än i de industrialiserade länderna. *De underutvecklade ländernas fattigdom uppstår inte så mycket därför att denna merproduktion är otillräcklig, som på grund av att den ur den ekonomiska tillväxtens synvinkel används på ett dåligt sätt.*

Utifrån Barans exempel kan vi räkna upp följande delar av de underutvecklade ländernas samhälliga merproduktion som i praktiken går förlorad för de produktiva ackumulations- (investerings-) tillgångarna:

1. Den merproduktion från jordbruket som godsägarna lägger beslag på: huvuddelen av denna används på ett icke produktivt sätt (de egyptiska paschorna och iranska aristokraterna som lever på Côte d’Azur eller breder ut sig på Europas alla kasinon) eller samlas på hög (de enorma samlingarna av guld i Indien).
2. Den andel av jordbruksöverskottet som tas om hand av ockrare och handelsmän som bor på landsbygden. Det används ofta för att köpa mark (det vill säga leder bara till ett högre pris på marken och jordröntorna), till att öka ockrarnas eller handelsmännens kapital som redan är onödigt stort, till hamstring eller till lyxkonsumtion.
3. Den del av den samhälliga merproduktionen som exporteras från landet av de utländska bolagen, en mycket stor andel i vissa koloniala länder.³⁹
4. Den andel av den samhälliga merproduktionen som *trabourgeoisin* och den statliga byråkratin lägger beslag på (och använder till icke produktiv konsumtion), med hjälp av korruption, brottslighet och utsävningar. Det kan anta en omfattning som man ofta inte inser i väst.⁴⁰

Om vi räknar med att merproduktionen i jordbruket i ett antal underutvecklade länder uppgår till 30-35% av jordbruksproduktionen och att denna ofta är mer än 50% av landets hela produktion, så inser vi vilka enorma och oväntade reserver som skulle frigöras och användas för att skynda på industrialiseringen efter en jordbruksrevolution där en del av jordbrukets merproduktion centraliseras av staten. Bonné anger att bara jordröntan har beräknats till 20% av Egyptens nationella inkomster.⁴¹

Det föregående avser bara nationalprodukten i ett underutvecklat land som närmar sig övergångsperioden och uppgiften att genomföra en socialistisk ackumulation. Men jämsides med denna verkliga merproduktion finns det en enorm *möjlig merproduktion* som många underutvecklade länder kan uppbåda, nämligen de resurser som utgörs av arbete som är överksam på grund av undersysselsättning på landsbygden.⁴²

37 FN, *Processes and Problems...*, s 14, 17, 34, m fl.

38 Paul A Baran, *Utvecklingens politiska ekonomi*, Lund : Zenit ; 1971, s 163-200 [i engelska upplagan].

39 Se kapitel 13.

40 Enligt *Le Monde* den 19 mars 1960 kontrollerades hela kvarter i Havanna under Batistas diktatur av polisen, hallickarna och lotteriorganisatorerna, det vill säga de politiska ”bossarna”. Denna *trabourgeoisin* ”omsättning” uppgick till miljontals dollar varje år. Liknande situationer existerar (eller existerade) i Saigon, Alexandria, Hong Kong, Rio [de Janeiro], etc.

41 Bonné, *op cit*, s 140-141.

42 Se kapitel 13.

Professor Ragnar Nurkse var den förste som på ett systematiskt sätt riktade uppmärksamheten mot denna grundläggande sida av problemet. Om vi tillstår att huvuddelen av landsortsbefolkningen i de tätbefolkade underutvecklade länderna i medeltal bara arbetar några dagar i veckan, då medger vi underförstått att den nationella gemenskapen skulle kunna få tillgång till en oerhörd mängd produkter och tjänster om denna befolkning regelbundet skulle bli sysselsatt fem eller sex dagar i veckan.⁴³

Det är naturligtvis viktigt att man inte överförenklar problemet. För det första kommer en stor del av denna ökade produktion att utgöras av jordbruksprodukter, i synnerhet när det saknas arbetsredskap som skulle göra det möjligt att på ett lönsamt sätt använda denna produktionskapacitet inom den småskaliga industrin på landsbygden.⁴⁴ En betydande del av denna ökade jordbruksproduktion kommer att konsumeras av producenterna själva, det kommer i själva verket att vara det säkraste sättet att öka deras levnadsstandard. Dessutom är denna ökade konsumtion bland bönderna en fysiologisk nödvändighet, eftersom böndernas nuvarande bedrövliga livsmedelstillgångar bara gör det möjligt med ett inte särskilt produktivt och mycket långsamt arbete.

Denna mobilisering av miljontals bönder i regelbundet arbete som rubbar deras gamla vanor kräver dessutom att det finns en politisk och/eller social kraft som kan mobilisera dem, som kan få dessa ansträngningar från bönderna *frivilligt*. Varje försök att omvandla denna mobilisering till ett *system med tvångsarbete* skulle snabbt leda till minskad produktion, och skulle ur den ekonomiska tillväxtens synvinkel bli ett slöseri med resurser i stor skala.⁴⁵

Slutligen är inte möjligheterna att öka jordbruksproduktionen oändliga (begränsad odlingsbar yta; begränsad mängd redskap, gödningsmedel, etc; tillgänglighet; det går inte att förändra arbetssätten utan nya redskap, etc). Därför kan full sysselsättning bland massorna på landsbygden innebära ett behov att i viss omfattning mobilisera dem i arbete med "infrastrukturen" (vägar, kanaler, järnvägar), husbygge och till och med primitivt industriarbete, om det saknas utrustning till arbete i moderna industrier.

Det är vid denna sistnämnda eventualitet som det kommer att bli särskilt svårt att bevara mobiliseringarnas frivilliga och entusiastiska karaktär, som exemplet med de kinesiska kommunerna har visat. Lösningen är att först av allt utföra de arbeten som gör det möjligt att omedelbart höja landsbygdssamhällets egen levnadsstandard, till exempel att bygga hus till bönderna, skolor, sjukvårdsinrättningar och sjukhus, etc. Det börjar finnas omfattande om än uppsplittrade erfarenheter på detta område i Kina, före detta franska Guinea och i synnerhet på Kuba.⁴⁶

En normalisering av arbetstiden på landsbygden som ett verktyg för ekonomisk tillväxt förutsätter en social revolution av jordbruket. Utan en sådan revolution kommer mobiliseringen av bönderna oundvikligen att likna tvångsarbete. Dessutom gör existensen av en godsägarklass att dessa kan ta en stor del av den nya samhällliga merproduktionen bort från de möjliga första ackumulationsfonderna och till sin egen icke produktiva konsumtion. Bara i Ekvatorialafrika, där det inte finns något privat ägande av jord, behövs ingen jordbruksrevolution. Där behövs å andra sidan en

43 R Nurkse, **Problems of capital formation in underdeveloped countries**, Oxford : Blackwell, 1953, s 37-38; Hamberg, *op cit*, s 196-199.

44 Professor Bonné visar att en hektar konstbevattnad mark kräver fem gånger mer arbete än en hektar icke bevattnad mark. I de konstbevattnade delarna av Indien är bönderna sysselsatta i medeltal 280 dagar per år, jämfört med bara 114-118 dagar i icke bevattnade områden. I Kina före "kommunrörelsen" var situationen densamma. (Bonné, *op cit*, s 140-141.) Eftersom större delen av den odlingsbara marken ännu inte är konstbevattnad i Indien och Kina – 55% i Kina, 85% i Indien – är möjligheterna att öka produktionen och öka levnadsstandarden således avsevärda i dessa länder.

45 Professor Nurkse är beredd att medge att arbetande människor har ett större fysiologiskt behov av mat än sysslösa. Ändå är han helt upptagen av frågan om att undvika "läckage" från ackumulationsfonderna till konsumtion bland producenterna. (Nurkse, *op cit*, s 39, 41, 47, m fl.) Han verkar inte inse det uppenbara sambandet mellan ökad konsumtion och ökad arbetsproduktivitet.

46 Se speciellt *Le Monde*, 17 och 18 mars 1960.

samhällsrevolution för att befria stamsamhällena från kontroll av utsugande hövdingar, som är mer eller mindre integrerade i den kapitalistiska ekonomin.

Maximal och optimal ackumulationstakt

Vi kommer nu till övergångsperiodens viktigaste fråga: att avgöra den optimala tillväxttakten. Denna fråga måste bedömas ur både ekonomisk och social synvinkel. Tvärt emot till vad man vanligtvis antar kommer analysen dessutom att visa dessa två sätt att se på frågan inte leder till motsatta slutsatser.

Ett oräkneligt antal författare har upprepat att det var ”oundvikligt” att det sovjetiska folkets fick en låg levnadsstandard under perioden av snabb industrialisering, om man ville skynda på denna process. Andra har till och med dragit den allmänna slutsatsen att det inte går att uppnå någon betydande ökning av ett lands tillväxttakt utan att minska dess levnadsstandard.⁴⁷ Vi har redan mer än en gång anspelat på denna sortens förenklade slutsatser. De uppstår alla ur en och samma källa: en felaktig uppfattning om hur nationalprodukten (landets inkomster) fördelas, både i det kapitalistiska samhället och i ett samhälle under övergång mellan kapitalism och socialism.

De förhärskande åsikterna delar upp dessa inkomster i två delar: nuvarande konsumtionsfond och ackumulationsfonder.⁴⁸ De senare kan inte öka utan att de förra minskar. Men ackumulationsfonderna gör det möjligt att öka den framtida konsumtionen. Man hävdar således att producenterna under övergångsperioden oundvikligen skulle bli tvungna att välja mellan en omedelbart ökad konsumtion och en snabbare ekonomisk tillväxt (ökad konsumtion i framtiden). Ju högre tillväxttakt, desto större uppoffringar måste konsumenterna påtvingas.

Detta resonemang är felaktigt på två sätt. För det första är det fel att bara dela upp den nuvarande inkomsten i två delar: producenternas konsumtion och de ackumulationsfonder som behövs för att garantera en ekonomisk tillväxt. Och bara om landets inkomster faktiskt är sammansatta på detta sätt leder en ökning av den andra delen med nödvändighet till en minskning av den första. I själva verket är den nuvarande produktionen uppdelad på tre sätt: producenternas konsumtionsfond, produktiva investerings- (produktiva ackumulations-) tillgångar, och den del av den samhällsliga merproduktionen som konsumeras på ett icke produktivt sätt. En minskning av denna tredje del gör det möjligt att *på samma gång* öka både den första och andra delen.⁴⁹

47 FN, **Processes and Problems...**, s 3 m fl; M Kalecki, *Dinamica degli investimenti e del reddito nell'economica socialista*, i **Vecchia e nuova pianificazione economica in Polonia**, s 303.

48 Detta misstag har förstärkts av en felaktig tolkning av vissa av Keynes' formuleringar. Keynes definierade ett lands inkomster som summan av konsumtion och sparande. Han satte sedan likhetstecken mellan sparande och investeringar. Men han gör helt klart att i denna mening är ”sparande” = ”investeringar” = ”allt som inte konsumeras för närvarande”. (Keynes, **Allmän teori om sysselsättning, ränta och pengar**, Lysekil : Pontes, 1994.) Varje slutsats som dras av denna upprepning rörande förhållandet mellan *producenternas* konsumtion och de *produktiva investeringarna* är givetvis en missuppfattning. Vi behöver inte tillägga, att under en *kapitalistisk* regim är en förväntad ökning av profitkvoten (och därmed en minskning av arbetarnas *relativa andel* av landets inkomster) ofta en förutsättning för att investeringarna ska öka på något betydande sätt. Men det är just ett av de viktigaste skälen att *fördöma* det kapitalistiska produktionssättet!

49 I sin bok **Problèmes théoriques et pratiques de la planification** nämner Charles Bettelheim uttryckligen dessa två möjligheter, utan att inse hela deras samhällsliga innebörd: ”I händelse av en ökning av den arbetande befolkningen finns det bara två sätt att bibehålla både full sysselsättning och samma recept för produktionen: antingen att från början minska lönerna till en fastställd del av det värde som produceras, eller att finansiera denna utvidgning genom att minska de icke produktiva utgifterna.” (Bettelheim, **Problèmes théoriques et pratiques de la planification**, Paris 1951, s 255 m fl.) I sina senare arbeten bortser han alltmör från detta problem.

Vi måste också påpeka att den Förenade vänsteroppositionen i det ryska kommunistpartiet 1926-1927 (Trotskijs och Zinovjevs strömning) föreslog att man samtidigt skulle öka lönerna och industrialiseringstakten (den mängd som anslogs till produktiva investeringar) genom att kraftigt skära ner på de administrativa utgifterna och andra icke produktiva utgifter, och minska de välbärgade klassernas tillgångar, till ett belopp av en miljard guldrubel per år. De sovjetiska ekonomer som under denna period bestämde hur den sovjetiska ekonomin skulle utvecklas var inga-

Marxistiska författare har förletts till samma misstag genom att på ett mekaniskt sätt tillämpa Marx' reproduktionsscheman på frågan om tillväxten i ett samhälle under övergång från kapitalism till socialism. Det har lett till många både teoretiska och praktiska tvetydigheter.

I det kapitalistiska samhällets "rena" form utgör v således bara de produktiva arbetarnas löner, och m utgör mervärdet i ordets vidaste bemärkelse. Men för att avgöra å ena sidan arbetarnas verkliga konsumtion och å den andra investeringsfondernas verkliga mängd, så räcker det inte att dra den totala mängd som betalats ut i löner i bokstavig mening från nettoproduktionen, och sedan jämföra det med det som blev över. Vi måste räkna med arbetarnas gemensamma konsumtion (gratis tjänster eller bidrag i fråga om sjukvård, utbildning, boende etc) som utgör en väsentlig del av den produktiva konsumtionen. Vi måste också ta hänsyn till alla utgifter för icke produktiv konsumtion och icke produktiva investeringar (administrationen, militären, de privilegierade skiktens konsumtion, etc).

Den verkliga formeln för att bestämma den respektive del som producenternas konsumtion och investeringsfonderna har måste härledas ur en analys av bruttoproduktionen i följande termer:

- (a) Fonder för att förnya det produktiva fasta kapitalet.
- (b) Produktiva konsumtionsfonder: löner till producenterna och deras familjer (inklusive pensionärer, sjuka, etc) plus den gemensamma konsumtion som höjer levnadsstandarden plus ersättning av producenternas bostäder.
- (c) Icke produktiv konsumtionsfond: löner plus gemensam konsumtion i samhället i sin helhet som inte ökar producenternas levnadsstandard (administration, krigsmakt, etc).
- (d) En minsta nödvändig reservfond (lager, etc).
- (e) Möjlig investeringsfond: det som är kvar av bruttoproduktionen efter att $a+b+c+d$ dragits bort.

Sovjetiska författare vägrar fortfarande att göra denna grundläggande åtskillnad mellan den produktiva och icke produktiva konsumtionsfonden. Således skrev A D Allachverdian 1951: "Konsumtionsfonden utgörs av intäkter som direkt används för det arbetande folkets egen konsumtion i det socialistiska samhället och för att tillfredsställa deras samhälleliga behov... Den innefattar också större delen [?] av de utgifter som används i försvars- och säkerhetssyfte."⁵⁰

Och M Bor säger samma sak 1954: "Konsumtionsfonden måste tillfredsställa (a) de behov hos befolkningen som täcks av egna inkomster, (b) behoven hos medlemmarna i krigsmakten, och (c) de materiella utgifter som gäller underhåll och arbete i den icke produktiva sektorn (inklusive utgifter som är resultatet av slitage på hus och annan icke produktiv utrustning)."⁵¹

I förbigående kan vi nämna att vi här ser ett märkligt avsteg från arbetsvärdeteorin och ett lån från marginalnytteteorins uppfattningar, som vi ska titta närmare på i kapitel 18, när vi studerar de sovjetiska teorierna om löner. Krigsmakten är tveklöst oundgänglig för Sovjetunionen, precis på samma sätt som läkarnas arbete utan tvekan är samhälleligt nyttigt. Men varken den förra eller de senare producerar värde...

Den uppfattning enligt vilken varje ökning av investeringsfonderna automatiskt medför en minskning av producenternas konsumtion är dessutom felaktig, eftersom den behandlar den ekonomiska tillväxttakten och producenternas konsumtion som om de var två av varandra oberoende faktorer. Ju

lunda omedvetna om vilka effekter en överdriven ackumulationstakt skulle få på arbetsproduktiviteten. Ekonomen N A Kovalevskij omnämnde det uttryckligen. Men senare förbisågs denna faktor fullständigt i skrifterna från Stalinperioden. (**Den förenade vänsteroppositionens plattform**, på marxistarkiv.se, s 20 ff. N A Kovalevskij, citerad i Domar, *Essays in the theory of economic growth*, New York : Oxford Univ. Press, 1957, s 229.)

50 AD Allachverdian, *Nekotorie voprosij teorij sovetskich finantsov*, s 30.

51 M Bor, i *Voprosij ekonomiki*, nr 10 1954, s 89.

fattigare ett land är och ju lägre levnadsstandard dess producenter har, *desto mer är den ekonomiska tillväxttakten* i själva verket *en funktion av producenternas konsumtion*. Varje minskning av producenternas levnadsstandard för med sig en relativ minskning av arbetsproduktiviteten, som delvis neutraliserar de positiva resultaten av att lagren av produktionsmedel ökar.⁵²

Schematiskt skulle vi kunna ställa upp följande formel, där p står för årlig produktion, k de tillgängliga kapitaltillgångarna och a genomsnittlig avkastning av arbetet:⁵³

$$p_1 = c_1 + v_1 + m_1 = k_1 * a_1$$

”M ackumulerat i c ”, den del av den samhälleliga merproduktionen som ackumuleras i form av maskiner etc, läggs till k_1 och ger de nya kapitaltillgångar som blir tillgängliga under det följande året: $k_1 + m_{ack\ i\ c} = k_1 + \Delta k = k_2$

som ger en årlig produktion:

$$k_2 * a_2 = c_2 + v_2 + m_2 = p_2$$

Men om v_2 är mindre än v_1 så kommer a_2 att vara mindre än a_1 . Även om $k_2 * a_2$ är större än $k_1 * a_1$, kommer det följaktligen att vara mindre än $k_2 * a_1$, det vill säga den fördel som beror på de ökade produktiva investeringarna kommer i viss mån att neutraliseras av arbetarnas lägre produktiva prestation.

Av detta följer logiskt att det finns ett idealiskt värde på k , k^i , som är högre än k_1 , men lägre än k_2 , som kommer att göra det möjligt att uppnå en maximal produktion, p^m , tack vare en ökad produktiv insats av arbetarna som beror på att deras levnadsstandard har förbättrats:

$$k^i * a^i = p^m, \text{ där } a^i \text{ är högre än både } a_2 \text{ och } a_1.$$

a^i förutsätter en lönenivå v^i som är högre än v_1 . Den idealiska uppdelningen av p_1 kommer alltså att vara en som gör det möjligt att öka k_1 på ett sådant sätt att man samtidigt uppnår den tillväxt av v_1 som kommer att leda till a^i .

Låt oss anta att ett land har fasta kapitaltillgångar på 100 miljarder, som gör det möjligt att producera en årlig inkomst på 35 miljarder, varav 25 miljarder konsumeras av producenterna. Om man, för att få upp tillgångarna från 100 till 150 miljarder, årligen skulle öka de produktiva investeringarna från 5 till 10 miljarder, genom att under låt oss säga fem år minska producenternas konsumtion från 25 till 20 miljarder, då är det troligt att dessa kapitaltillgångar på 150 miljarder i slutet av denna

52 Joan Robinson medger bara detta i fråga om det ”fysiologiska existensminimum”. Om reallönerna sjunker under denna nivå ”minskar effektiviteten” och utbytet från arbetet minskar. (Joan Robinson, **The accumulation of capital**, London : Macmillan, 1956, s 49.) Men andra författare talar om ”blandade konsumtionsvaror”, vars konsumtion ökar produktionen. Således bedömer Carl S Shoup att varje ökning av produktionen som beror på en ökning av de löner som betalas till producenterna visar att en del av konsumtionsvarorna tillhör denna kategori. Detta exempel är allmänt utom i de rikaste länderna, och till och med det undantaget kanske inte är berättigat. Steindl hävdar att varje minskning av reallönerna under en viss nivå leder till en minskad arbetsproduktivitet. Det är märkligt att de sovjetiska författare som ständigt betonar betydelsen av ”producenternas materiella drivfjädrar” för att öka produktionen på *mikroekonomisk* nivå, envist vägrar att ta hänsyn till samma faktor på *makroekonomisk* nivå. Nyligen har vissa jugoslaviska ekonomer dock medgivit dess betydelse. (C Shoup, **Principles of national income analysis**, Boston : Houghton Mifflin, 1947, s 151-153; J Steindl, **Maturity and stagnation in American capitalism**, Oxford : Basil Blackwell, 1952, s 136; Jakov Sirotković, ”Le système yougoslave de planification économique”, i *Annalen der Gemeinwirtschaft*, vol XXVIII, nr 2, maj-november 1959, s 141.

53 Begreppet ”avkastning av arbetet” är en av beståndsdelarna i vad den indiske professorn Mahalanobis kallade ”en investerings inkomstkoefficient”. Det är således också en av beståndsdelarna i ”avkastning av investeringarna”, en term som används av Charles Bettelheim. (Bettelheim, *op cit*, s 144-145.) Dessa avkastningar beror både på investeringarnas inneboende effektivitet och avkastningen från arbetet, det vill säga hur det levande arbetet förverkligar (använder) denna teoretiska, möjliga effektivitet. Bettelheim analyserar bara detta problem utifrån arbetarnas tekniska kunnighet (*ibid*, s 28 m fl), och inte alls utifrån hur de tillämpas på deras arbete som en funktion av deras konsumtionsnivå. Det är motsvarigheten till det som den akademiska politiska ekonomin kallar kapitalkoefficienten.

femårsperiod inte kommer att ge inkomster på 50 miljarder, utan snarare 45. Investeringarna ”betalar sig” mindre än förväntat eftersom produktionen är mindre än förväntat.

Och vi kan nu föra samman de två delarna av diskussionen. *En minskning (eller onödigt utdragen stagnation) av producenternas verkliga konsumtion har en dubbel negativ effekt på den ekonomiska tillväxttakten.* Å ena sidan ger det upphov till ett relativt underutnyttjande av ny utrustning, en genomsnittlig arbetsproduktivitet som är avsevärt lägre än förväntat. Å den andra leder det till sämre disciplin och omfattande vacklan i arbetsstyrkan, till och med strejker, sabotage etc. För att i viss mån kompensera konsekvenserna av producenternas revolt mot sin alltför låga levnadsstandard kommer ekonomins ledare att tvingas öka tvånget mot producenterna, antingen direkt (polis) eller indirekt (övervakare, förmän och alla möjliga sorters kontrollanter). Men ett ökat tvång innebär att resurser och människor flyttas från produktiva till icke produktiva ändamål, och den icke produktiva konsumtionsfonden ökar. En överdriven ackumulationstakt som sänker producenternas levnadsstandard leder således till en tillväxttakt som är lägre än den optimala, både på grund av att arbetarnas produktiva insats minskar och att en allt större del av den samhällseliga merproduktionen slösas på icke produktiva ändamål. *En maximal ackumulationstakt är aldrig en optimal takt*, det vill säga den gör det aldrig möjligt för ekonomin att växa snabbast möjligt.

Den optimala ackumulationstakten, den som möjliggör snabbast möjliga tillväxt, tar hänsyn till alla de ovan nämnda faktorerna, och kan uppenbarligen inte avgöras annat än genom en rad experiment, på varandra följande approximeringar och omfattande demokratiska diskussioner. Arbetarnas reaktioner på olika variationer i deras levnadsstandard är verkligen inte givna en gång för alla. Tvärtom är de ytterst varierande och beror på historiska faktorer (tidigare och nuvarande levnadsstandard), psykologiska faktorer (massornas förhoppningar och besvikelser), politiska faktorer (deras relativa förtroende för landets ledning) och sociala faktorer (i vilken utsträckning de i själva verket deltar i förvaltningen av ekonomin och de olika företagen). Dessa reaktioner kan till och med variera inom ett och samma land från en period till en annan, beroende på omständigheterna.

I ett land som USA beror en marginell tillväxt av arbetarnas produktiva insatser mindre på ökade löner än på en förändring av företagens hierarki och producenternas känsla av att vara ”herrar i huset”. Men i länder som Indien eller Indonesien kommer tånjbarheten av dessa insatser i förhållande till levnadsstandarden att vara betydande.

Erfarenheterna i Sovjetunionen under den första femårsplanen är ett slående exempel på detta. För att uppnå den första femårsplanens mål hade man föreställt sig en utökning av arbetsstyrkan från 11,3 miljoner till 14,8 eller 15,8 miljoner arbetare. I själva verket blev man tvungen att öka den till 22,9 miljoner, det vill säga *antalet anställda arbetare måste vara dubbelt så många som man hade räknat med*, för att nå fram till 1932 års resultat.⁵⁴ Inte ens då uppfylldes den första femårsplanens mål inom de flesta industribranscher,⁵⁵ och detta trots det faktum att sysselsättningen enbart inom industrin överskred de siffror som planen hade tänkt sig med 50% (6,3 miljoner mot 4,1 miljoner). Slutsatsen är självfallen: *den faktiska arbetsproduktiviteten var mer än 35% lägre än vad man hade räknat med*, p_2 var mindre än 65% av p_1 .⁵⁶

54 Schwartz S, **Labor in the Soviet Union**, New York : Praeger, 1952; Grossman och Bergson, **Capital Formation and Economic Growth**, s 173-189.

55 Bettelheim, **La planification soviétique**, Paris : Marcel Rivière, 1945, s 289-291.

56 Professor Kalecki (M Kalecki, *op cit*, s 301 ff) gör tillväxttakten direkt beroende av investeringstakten, även om han räknar in en koefficient $1/m$ som han kallar ”produktiva effekter av investeringarna”, jämförbara med Bettelheims ”avkastning av investeringarna” och liksom detta begrepp motsvarigheten till kapitalkoefficienten. Men värdet på $1/m$ beror uteslutande på vilken karaktär de tekniska framstegen har, det vill säga på det faktum att de antingen sparar kapital eller suger upp mer kapital. Kalecki verkar inte alls ta hänsyn till den inverkan som producenternas konsumtionsnivå har på deras produktiva insatser, och därmed på en investerings produktiva effekter. Det tillåter honom att påstå, att ju mer konsumtionen minskar desto mer kan inkomsten öka, och det enda hindret skulle vara... bristen [!] på arbetskraft. (*Ibid*, s 309.)

Not om ”lagen om att prioritera utvecklingen av produktionsmedelssektorn”.

Den teori som säger att ”produktionsmedelssektorn måste öka snabbare än konsumtionsvarusektorn” för att garantera en hög tillväxttakt inom ekonomin grundar sig på ett grovt missförstånd. Av Marx’ reproduktionsscheman följer bara att den *absoluta mängd* som har ackumulerats i avdelning I måste vara större än den *absoluta mängd* som ackumulerats i avdelning II för att garantera en utvidgad reproduktion, men inte alls att ackumulationstakten måste vara högre i avdelning I än i avdelning II.

Maurice Dobb, som matematiskt har försökt rättfärdiga den officiella sovjetiska läran i denna fråga, har bara visat, att om tillväxttakten i I inte är högre än i II, så kommer inte tillväxttakten i II att kunna öka på lång sikt.⁵⁷ Men en *framtida* ökning av denna *takt* är varken nödvändig eller en tröst för en alltför obetydlig nuvarande takt. Det är lika möjligt som det oftast är ekonomiskt önskvärt med en samstämmig ökning inom båda avdelningarna, med i praktiken samma takt i båda.

I spåren på flera andra författare visar Charles Bettelheim, att ju större andel av investeringarna som görs i avdelning I, desto större blir den *framtida* tillväxten av landets inkomster jämfört med den nuvarande tillväxten.⁵⁸ Men motsatsen är också sann: ju mer investeringarna enbart inriktas på avdelning I desto mer hänför de sig till långsiktiga projekt, och desto långsammare kommer den *omedelbara* ökningen av landets inkomster att bli. Detta kan uppenbarligen inte vara en idealisk situation, att stå stilla i 30 år i förhoppning om att man längre fram kommer att få en gratis rakning. Det är egendomligt att Bettelheim glömmer bort vad han trots allt hade insett i början av sitt verk:

Trots de intressen som är mot dessa förändringar så kan de inte ske med den hastighet man önskar, om inte statens verksamhet verkligen slår in på den linjen och om inte denna verksamhet på ett kraftfullt sätt stöds av de samhällskrafter som ska dra nytta av den ekonomiska utvecklingen. Detta stöd kommer i sin tur inte att vara tillräckligt kraftfullt *om inte de som ska dra nytta av den ekonomiska utvecklingen redan från början fullt ut inser att den ekonomiska politik som genomförs medför verkliga fördelar för dem...*⁵⁹

Paul A Baran medger att det finns ett samband mellan ackumulationstakten, konsumtionsnivån och ”befolkningens förmåga och villighet att arbeta”.⁶⁰ Men han förbiser helt och hållet frågan om den andel av merproduktionen som konsumeras (eller ackumuleras) icke produktivt, och han gör en felaktig tolkning av vad som hände i Sovjetunionen, och förkunnar att livsmedelsfrågan hade ”lösts” i Sovjetunionen år 1937 [!], och att produktionen av konsumtionsvaror därefter växte tillräckligt.⁶¹ Sovjetiska ledare, inklusive Chrusjtjov själv, har motsagt denna förskönade tolkning av fakta och har bekräftat den analys som vi har utvecklat ovan.

Under flera år har sovjetiska författare till och med förkunnat att ”prioriteringen av utvecklingen av avdelning I (produktionsmedel) jämfört med avdelning II (konsumtionsvaror) är en lag under den socialistiska utvidgade reproduktionen”.⁶² Denna uppfattning innehåller flera felaktiga slutledningar av den marxistiska teorin (och formeln) om den *kapitalistiska* utvidgade reproduktionen, och gör dessa tillämpliga på den utvidgade reproduktionen i ett övergångssamhälle, och med nödvändighet

57 Dobb M, **On economic theory and socialism**, London: Routledge and Kegan Paul 1955, s 130-131, 150-151, m fl.

58 Bettelheim, **Problèmes du développement économique**, Paris : Centre de Documentation Universitaire, 1957, s 15-16.

59 *Ibid*, s 2.

60 Baran, *op cit*, s 270 [i engelska upplagan].

61 *Ibid*, s 279 [engelska upplagan].

62 Kronrod J A, **Die sozialistische Reproduktion**, Berlin, 1957, s 161-167. Maurice Dobb har ansett sig kunna stöda detta absoluta påstående. Han har nöjt sig med att förkunna att det finns tre nödvändiga på varandra följande faser: en under vilken avdelning I växer snabbare än avdelning II, en andra under vilken tillväxttakten är samma i båda avdelningarna, och en tredje under vilken tillväxttakten i avdelning II är högre än i avdelning I. (Dobb, *op cit*, 131.)

ett socialistiskt samhälle.

Låt oss först av allt påminna om att formeln för den kapitalistiska utvidgade reproduktionen⁶³ inte återspeglar förhållanden mellan *produktmängder* utan mellan *värden*. Det faktum att avdelning II i detta fall växer långsammare än avdelning I svarar framför allt mot ökningen av kapitalets organiska sammansättning. Det nyligen producerade värdet har en tendens att fördelas på ett sådant sätt att det variabla kapitalet (löner) får en mindre plats än vid fördelningen av den samhällliga produktionen under den föregående cykeln. Och eftersom arbetsproduktivitetens tillväxt *under en kapitalistisk regim* bara är berättigad under förutsättning att ”lönekostnaderna” minskar, så går denna ”ökning av kapitalets organiska sammansättning” parallellt med en långsammare tillväxt av avdelning II än av avdelning I.

Man kan emellertid mycket väl tänka sig en planerad ekonomi som utvecklas med en tillväxttakt där producenternas konsumtion är lika stor som ekonomins allmänna tillväxttakt (det vill säga *utan att öka investeringstakten*). En utvidgad reproduktion skulle under dessa förhållanden kunna säkerställas ganska väl, vilket exempelvis framgår av följande reproduktionsschema:

	I: 4000c + 2000v + 2000m = 8000	
1:a cykeln:	II: 2400c + 1200v + 1200m = 4800	= 12.800
	I: 5000c + 2500v + 2500m = 10.000	
2:a cykeln:	II: 3000c + 1500v + 1500m = 6.000	= 16.000
	I: 6250c + 3125v + 3125m = 12.500	
3:e cykeln	II: 3750c + 1875v + 1875m = 7.500	= 20.000
	I: 7815,5c + 3906,25v + 3906,25m = 15.625	
4:e cykeln	II: 4687,5c + 2343,75v + 2343,75m = 9.375	= 25.000
	etc	

Från den ena cykeln till nästa – för att göra det realistiskt kan man tänka sig två- eller treårscykler – ökar samhällsproduktionen, produktionen i de båda avdelningarna, samt producenternas inkomst och konsumtion lika mycket, nämligen 25%. Samtidigt säkerställs en *utvidgad* reproduktion eftersom mängden (värde) i avdelning I i *absoluta* tal har ökat mer än mängden (värde) i avdelning II. Mellan den första och fjärde cykeln har produktionen i avdelning I ökat med 7625 medan den i avdelning II bara har ökat med 4575. Med en lika stor tillväxttakt i båda avdelningarna har mängden arbetsredskap eller utrustning som står till samhällets förfogande ökat i absoluta tal, och därmed säkrat en stadig tillväxt av samhällsproduktionen.

Kronrod och andra sovjetiska författare invänder att den samhällliga arbetsproduktiviteten under dessa förhållanden upphör att öka.⁶⁴ Men i en socialiserad och planerad ekonomi är det inte alls nödvändigt att öka ”kapitalets organiska sammansättning” (detta uttryck är naturligtvis helt malplacerat!), det vill säga *att minska den andel av samhällsproduktionen som går till löner*, för att arbetsproduktiviteten ska öka.

Tack vare en absolut ökning av avdelning I kan detta bli resultatet av det faktum att det antal arbetstimmar som krävs för att producera samhällsproduktionen minskar absolut eller relativt. Denna ökning av arbetsproduktiviteten skulle ha förverkligats om antalet arbetstimmar i de olika

63 Se kapitel 10.

64 ”Det är uppenbart (?) att grundvalen för att utveckla Sovjetunionens ekonomi har varit, fortfarande är och kommer att fortsätta att vara att man prioriterar utvecklingen av den tunga industrin, och det är en av den socialistiska ekonomins lagar att prioritera utvecklingen av produktionen av produktionsmedel, eftersom det bara är detta förhållande som kan garantera att en utvidgad reproduktion äger rum på basis av en tillväxt av arbetsproduktiviteten.” (Kronrod, *op cit*, s 166.)

cyklerna i vårt exempel hade utvecklats på följande sätt:

1:a cykeln: 12.800 producerade av 128 miljarder arbetstimmar

2:a cykeln: 16.000 producerade av 140 miljarder arbetstimmar

3:e cykeln: 20.000 producerade av 150 miljarder arbetstimmar

4:e cykeln: 25.000 producerade av 160 miljarder arbetstimmar

Det skulle innebära en produktivitetsökning på 13,5, 18 respektive 17,2%

En ökad arbetsproduktivitet kan också helt enkelt visa sig i det faktum att den *mängd* som produceras från en cykel till en annan ökar snabbare än *värdet*. Om man, för att göra saker och ting enklare, begränsar produktionen i avdelning I till produktionen av stål och den i avdelning II till produktion av textilvaror, då kommer det att vara en produktivitetsökning om produktionen i vårt exempel i antal ökar så här:

	<i>miljoner ton stål</i>	<i>ton textilier</i>
1:a cykeln: 8000I + 4800II =	4	+ 100.000
2:a cykeln: 10.000I + 6000II =	5,5	+ 130.000
3:e cykeln: 12.500I + 7500II =	7,5	+ 170.000
4:e cykeln: 15.625I + 9375II =	9,5	+ 220.000

etc

Man ska alltid komma ihåg att arbetets produktivitet när det kommer till kritan handlar om den mängd *produkter* som skapats av *arbetstimmar*, och inte nödvändigtvis *värden* med olika ”organisk sammansättning”.⁶⁵

Det föregående förutsätter naturligtvis ett visst inledande förhållande i fördelningen av produktionsmedel mellan de två avdelningarna, ett visst förhållande mellan mängden kapital och den nuvarande produktionen, etc. Om dessa proportioner inte är tillfredsställande i början, kan det vara oundvikligt att avdelning I ska utvecklas snabbare än avdelning II. Men det handlar om en speciell situation, inte en ”allmän lag för den socialistiska utvidgade reproduktionen”.⁶⁶

Den socialistiska demokratins ekonomiska funktion

Vi har just betraktat frågan om optimal ackumulationstakt ur ekonomisk synvinkel. Nu måste vi titta på den ur samhällelig synvinkel. Även om det är fel att påstå att ackumulationsfonderna i ett under-

65 Kronrod verkar själv inse luckan i sitt resonemang när han säger: ”Varje enhet som produceras åstadkoms genom att förbruka både levande och fruset [congealed] arbete, som hela tiden minskas, men precis som produktionen av den hela tiden ökande totala produktions*mängden*, så kräver produktionen av dem på samhällelig nivå, när det kommer till kritan att det används en relativt sett allt större *mängd* produktionsmedel. Det medför i sin tur att produktionen i avdelning I ökar snabbare än den i avdelning II, inte bara [!] vad beträffar värde utan också fysisk mängd.” (*Ibid*, s 166-167.) Ett ögonblicks eftertanke kommer att visa att denna slutsats inte alls stämmer. Idag kan *en enda* maskin producera tio gånger mer tidningspapper än för 20 år sedan. *Mängden* produktionsmedel måste inte på något sätt öka snabbare än den *mängd* konsumtionsvaror som produceras. Den ökar i själva verket ofta långsammare, i synnerhet under perioder av teknologiska revolutioner!

66 ”När produktionsmedelsektorns kapacitet räcker för att uppfylla konsumtionsvaruindustrins behov av reservdelar och de normala ytterligare behov som den fastställda tillväxttakten ålägger, så finns det inget som kan hindra tillväxten av ekonomins två avdelningar att hålla jämna steg med varandra i en konstant takt – förutsatt att förhållandet mellan kapital och produktion är konstant, vilket sovjetiska ekonomer alltid gör i sina teoretiska skrifter. Vilken denna takt blir kommer givetvis att bero på förhållandet mellan kapitalfonderna (’grundläggande fonder’ i sovjetiskt språkbruk) i de två sektorerna.” (FN:s ekonomiska kommission för Europa, **Economic Survey of Europa in 1955**, s 203.)

utvecklat land bara kan vara resultatet av en *absolut* minskning av producenternas konsumtion, så stämmer det att varje ökning av denna fond medför att arbetarna avstår från en *relativ* del av sin nuvarande konsumtion. De resurser som används för att tillverka maskiner kunde ha använts för att producera konsumtionsvaror. Det är karakteristiskt för den kapitalistiska produktionen att investeringsbesluten tas bakom ryggen på arbetarna och folkmassorna. Fastställandet av investeringstakten och den verkliga storleken på deras egen konsumtion, som till stor del härrör från detta, äger rum på ett sätt som är helt oberoende av deras vilja. Tvärtemot vad de nyklassiska ekonomerna påstår är investeringar verkligen att offra konsumtion, men det är inte kapitalisterna utan producenterna som gör uppoffringarna. De påtvingas de sistnämnda med hjälp av marknadsekonomins mekanismer, de kapitalistiska ”spelreglerna”.

I en ekonomi som planeras på ett byråkratiskt och centraliserat sätt är det de centrala myndigheterna (”vissa av de centrala regeringsorganen”, som Dobb uttrycker det⁶⁷) som egenmäktigt bestämmer den investeringstakt som avgör storleken på massornas verkliga konsumtion. Återigen påtvingas uppoffringarna utan att man frågar offren om deras åsikter och utan att få deras *föregående samtycke*. Ett sådant ledningssystem står i motsättning till socialismens principer, och dessutom leder det till ekonomiska resultat som är underlägsna ett mer demokratiskt ledningssystem. Det anförtror makten att kontrollera den samhällseliga merproduktionen uteslutande till den centrala politiska, ekonomiska och militära administrationen. Därmed ger det denna centrala administration makt att behärska och underkasta sig hela samhället. Det som det sovjetiska kommunistpartiet idag, med knappast marxistiska termer, kallar en ”överdriven personkult”, är bara det yttersta resultatet av den byråkratiska despotiska makten över ekonomin och hela samhället.

Under förhållanden där det fortfarande råder en påtaglig brist på varor leder en sådan koncentration av den samhällseliga merproduktionen i händerna på den centrala administrationen oundvikligen till att dess medlemmar får avsevärda privilegier: ”Samtidigt som beslutet hur det mervärde som dragits av ska fördelas mellan konsumtion och investeringar är avgörande för en ekonomis utvecklingstakt, så är det således också sant att de som tar dessa beslut befinner sig i en *privilegierad konsumtionsposition* oavsett åt vilket håll beslutet går. Denna position som *privilegierad* konsument härrör direkt ur den strategiska roll som de personer som tar besluten har inom ekonomin.”⁶⁸

Den revolution som socialismen åstadkommer i den ekonomiska och samhällsstrukturen gör att beslut som syftar till att använda en del av de resurser som för närvarande finns tillgängliga för konsumtion till att utveckla produktivkrafterna, måste tas av de berörda massorna själva. Till skillnad från både kapitalismen och den byråkratiska planeringen blir dessa uppoffringar därmed *uppoffringar som man går med på frivilligt*.

Detta kan i vissa fall innebära en tillväxttakt som är lägre än den optimala, även om det inte alls är säkert.⁶⁹ Men till och med i dessa fall är de misstag som begås mycket upplysande och de kommer inte att upprepas under den närmaste tiden. Bara i ett byråkratiskt planeringssystem som är helt frikopplat från all offentlig diskussion och öppenhet kritik kan så skriande ekonomiska misstag som de som begicks på jordbruksområdet i Sovjetunionen mellan 1928 och 1953 fortsätta under 25 år utan att rättas till.

Erfarenheterna har alltså redan löst frågan. Den socialistiska demokratin gör det inte bara möjligt att

67 Dobb, *op cit*, s 86.

68 Daya, i *Review of Economic Studies*, 1954-1955, s 97.

69 I **Principles of human relations** visar Norman Maier att det är både möjligt och effektivt att komma fram till beslut med hjälp av gruppdiskussioner, att det gör det möjligt att sätta upp realistiska mål, och att resultaten vanligtvis blir bättre än de som uppnås med auktoritära metoder. Det är inte av någon större betydelse att Maiers studie handlar om att hjälpa kapitalismen att fungera bättre, inte att bli av med den. Det han visar går mot hans syfte, eftersom samma synpunkter talar för att avskaffa de ”slutna delar” av ledningens beslut som är förbehållna cheferna. (Maier, **Principles of human relations**, New York : Wiley, cop. 1952, s 299-304, 354-358, 381-383, m fl [i franska upplagan].)

få en mer harmonisk tillväxt av ekonomin, utan i medeltal och i det långa loppet också en snabbare tillväxt än under en byråkratisk planering.

Planerad ekonomi och marknadsekonomi

Behovet av en övergångsperiod härrör just ur det faktum att *samhället* dagen efter att kapitalismen har avskaffats *fortfarande befinner sig i en situation av relativ brist på konsumtionsvaror*. Under övergångsperioden från kapitalism till socialism måste därför fördelningen av konsumtionsvaror i huvudsak ske med hjälp av utbyte, det vill säga genom att köpa och sälja.⁷⁰ Konsumtionsprodukter fortsätter att vara varor. Frånsett den samhälleliga lönen kommer arbetskraften i huvudsak att få betalt i pengar. Därför fortsätter det att existera en enorm penningsektor inom ekonomin.

Vissa författare har betraktat detta överlevande av pengar och varor i Sovjetunionen som den främsta källan och orsaken till att det har byråkratiserats. Det är exempelvis den uppfattning som anammats av A Pannekoek och Bordiga,⁷¹ som argumenterar hårt för att pengarna ska avskaffas så fort produktionsmedlen har nationaliserats.⁷² Denna teori blandar ihop orsak och verkan. N Bucharins åsikter⁷³ låg mycket nära denna ultimativtiska teori och han var i viss mening dess upphovsman.

Att penning- och marknadsekonomi överlever är ett resultat av och inte orsaken till den relativa bristen på konsumtionsvaror. Att staten och ekonomin förvrängs och degenereras längs byråkratiska linjer beror när det kommer till kritan på samma otillräckliga utveckling av produktivkrafterna. Genom att avskaffa penningekonomin och marknadsekonomi avskaffar man bara termometern, inte själva frosten. De ”kvitton” eller ”arbetsbevis” som skulle ersätta pengarna skulle bara vara ransoneringskort – och precis som ransoneringskort skulle dessa ”bevis” snart börja cirkulera, även om det skulle vara förbjudet.

Konsumenternas smak och behov är olika. En person kan villigt avstå sin mjölkranon i utbyte mot en extra tilldelning av tobak. En mor skulle avstå från sin köttanion för att få dubbel mjölkranon åt sina barn. Denna cirkulation av ”bevis” skulle gynnas av den spekulativ som oundvikligen uppstår under en bristsituation. Precis som i Europa under Andra världskriget skulle det snart uppstå en ”cigarettstandard” eller en ”brödstandard” istället för den förbannade ”guldstandard” eller ”papperspengarna”. I ett rikare samhälle skulle det kanske bli en ”glödlampsstandard”. Eftersom användningen av sådana medel är klumpigare, mindre flexibla och mer komplicerade än banksedlar, skulle vanliga arbetare få det betydligt sämre än när termometern existerade. I synnerhet skulle de upptäcka att de luras lättare av handelsmännen.

Att det kommer att existera en marknad för konsumtionsvaror under övergångsperioden är idag allmänt accepterat som något mindre ont.⁷⁴ Men vad innebär det i fråga om produktionsmedel? Hur kommer man att fastställa priset på dem? Hur kommer den ekonomiska planeringen att passa ihop

70 Jämför Engels: ”I det förra fallet blir det ’arbetande folket’ den kollektiva ägaren till husen, fabriker och arbetsinstrumenten och kommer näppeligen – åtminstone inte under en övergångstid – att utan gottgörelse överlåta nyttjanderätten på individer eller korporationer. På enahanda sätt är avskaffandet av jordägarerätten inte detsamma som avskaffandet av jordräntan, utan betyder att räntan överföres till samhället, om också i modifierad form. Det arbetande folkets faktiska besittningstagande av samtliga arbetsinstrument utesluter alltså ingalunda bibehållandet av hyresformen.” (Engels, **I bostadsfrågan**, på marxists.org.)

71 I andra delar av sin broschyr medger Bordiga icke desto mindre att marknadsekonomi måste överleva under övergångsperioden, men bara tills dess ”samhället kontrollerar [?] hela dess produktion”.

72 Aertz, **De Arbeidersraden**, vol I, s 18-22; *Le Programme Communiste*, nr 8, årgång 3, juli-september, s 25, 35 etc.

73 Bucharin, *op cit*, s 164-168.

74 Så olika marxistiska författare som Kautsky, Lenin, Vandervelde, Trotskij, Stalin och Otto Bauer har accepterat att detta behövs. (Se i synnerhet Kautsky, **Am Tage nach der Revolution**; Lenin, **Om naturaskatten** (*Valda verk i 10 band*, bd 10, s 313-351); Vandervelde, **Socialismen och den industriella utvecklingen**, Malmö, 1904; Trotskij, **Stalin As Theoretician**, (*Writings 1930*, s 308); Stalin, **Leninismens problem**, Moskva : Förlaget för litteratur på främmande språk, 1952; Bauer, **Zwischen zwei Weltkriegen**, Bratislava : Prager, cop. 1936; etc.)

med varuproduktionen och marknadsekonomin?

Under de socialistiska teoriernas historia har denna fråga besvarats på två diametralt motsatta sätt. Det ena svaret har inskränkt sig till teorins område, medan det andra i praktiken har segrat under 25 år. Det första svaret gav professorerna Taylor, Oskar Lange, Hall, Lerner, Dickinson, etc, och det presenterades allra klarast i Langes bok **On the economic theory of socialism** [Om socialismens ekonomiska teori], och utvecklades 1956 av den polske professorn W Brus.⁷⁵ Det andra svaret gavs i praktiken under den sovjetiska planeringen under Stalinperioden och i den lära som inspirerade den (eller försökte rättfärdiga den).

Åtföljd av Lange och de andra författare som nämndes ovan, utgick Taylor från den ”avgörande” invändning mot socialismen som formulerades av den marginalnytteteoretiska skolans nyklassiska ekonomer, nämligen att den skulle vara ”ogenomförbar” eftersom den skulle göra det omöjligt att göra ekonomiska beräkningar som förutsatte en marknad. Men i början av detta sekel [1900-talet] visade ekonomer som Pareto och Barrone denna teoris misstag.⁷⁶ Marginalnytteteoretikerna drog sig då försiktigt tillbaka till en andra försvarslinje: under socialismen skulle det i teorin vara möjligt med ekonomiska beräkningar, men inte i praktiken eftersom det skulle innebära att man måste lösa ”miljontals ekvationer” samtidigt.⁷⁷

Taylor och Lange svarar att denna invändning uppstår ur en oklarhet om prisernas natur. Det är sant att priser på en marknad beror på ”beslut” som tas självständigt av tusentals konsumenter och producenter, säger de. Men i praktiken förhåller sig alla konsumenter och producenter i ett givet ögonblick som om priserna framför dem är oföränderliga (utom på några få ställen, som börserna där det pågår ett ständigt och allmänt köpsläende). Det är vad Lange kallar *prisernas parametriska funktion*.⁷⁸ Denna upphör genom att priserna förändras först som ett slutgiltigt resultat av tusentals reaktioner som avgörs av det givna priset.

Det finns ingenting, fortsätter Taylor och Lange, som hindrar planeringsorganen att fungera på exakt samma sätt. De skulle utgå från historiskt givna priser. Dessa måste behandlas som oföränderliga av företagets ledare och av konsumenterna. Om inte dessa priser var ”verkliga” (om de inte motsvarar ”marginalvärdet” som dessa författare uttrycker det, eller ett ”produktionspris” som vi skulle säga), så skulle det uppstå fenomen av antingen brist eller överproduktion. Detta skulle uppmuntra till ökad produktion av de produkter vars priser låg över ”marginalkostnaderna” och minskad produktion av de vars priser låg under dessa kostnader, och på så sätt leda till lägre priser i det förstnämnda fallet och prisökningar i det senare.⁷⁹ Efter några få justeringar skulle det uppstå jämviktspriser, precis som på den kapitalistiska marknaden.⁸⁰

Denna lösning innebär att man får använda låtsaskonkurrerande metoder, och den är fyndig och låter bra, men lider av flera allvarliga svagheter.

De på varandra följande och ständiga justeringarna – i och med att produktionsprocesserna liksom konsumenternas krav hela tiden förändras, så skulle ”jämviktspriserna” ständigt ändra sig – skulle hela tiden göras *i efterhand*, och det skulle leda till avsevärt slöseri och förluster. När priserna på färskvaror har satts för högt, förstörs varorna innan prisförändringarna har genomförts. När priserna

75 Lange och Taylor, **On the economic theory of socialism**, Minneapolis, Minn. : Univ. of Minnesota Press, 1938; Lerner A, **The economics of control**, New York : Macmillan, cop. 1944; Hall R L, **The economic system in a socialist state**, London : Macmillan, 1937; Dickinson H D, **Economics of socialism**, [London] : Oxford University Press, 1939; Brus W, ”Du rôle de la valeur dans l'économie socialiste”, i **Vecchia e nuova pianificazione economica in Polonia**, s 31-63.

76 I Von Hayek, red, **Collectivist economic planning**, London : Routledge, 1935.

77 Idag i vår epok med elektroniska datorer som utför tusentals beräkningar *per minut* får denna invändning oss att le.

78 Lange och Taylor, *op cit*, s 80, 81.

79 Lerner, *op cit*, s 63-64.

80 Mer exakt, som under den enkla varuproduktionen. I en kapitalistisk ekonomi är det svängningarna av profiter och kapital som bestämmer prisbildningen.

på råvaror har satts för lågt så slösas de bort vid tillverkning av vissa varor. Dessa priser skulle höjas först när man märkte misstaget.

I själva verket skulle ett sådant prissystem, som styrs av marknaden, återskapa ett antal av den kapitalistiska ekonomins negativa egenskaper. I ett jämförelsevis underutvecklat land skulle alla investeringsplaner som krävde mycket maskiner systematiskt hållas tillbaka till förmån för projekt som kräver mycket arbete och lite maskiner, eftersom de sistnämnda skulle vara ”alltför dyra”. Den ekonomiska tillväxttakten skulle ligga närmare en kapitalistisk ekonomis tillväxttakt än den i Sovjetunionen och andra länder med en socialiserad ekonomi.

Dessutom skulle de investeringsbeslut som företagen tar, och beräkningarna av hur stor produktionskapacitet som används just då, lida av samma brist på information, och de skulle tendera att ge upphov till samma hopade rörelser som kännetecknar de beslut som kapitalistiska affärsmän tar.⁸¹

Planering innebär ett *val* mellan olika möjligheter, ett val mellan prioriteringar. Att slå fast ”jämviktspriser” är bara ett medel, inte ett mål. För att uppnå vissa högt prioriterade mål – som inte har valts godtyckligt utan med godkännande från en majoritet av det arbetande folket – kan det bli nödvändigt att överge vissa ”jämviktspriser” eller vissa marknadsmekanismer. Förekomsten av massor av arbetslösa i en underutvecklad del av ett stort land kan betraktas som ett samhälleligt slöseri och misär som är värre än att ”sälja” vissa varor ”under” eller ”över” deras verkliga priser. Det kan hända att ”marknadsmekanismerna” (minskade räntor, understöd, etc) inte kommer att räcka till för att locka företag till detta område. I så fall vore det bättre att bestämma var en fabrik ska ligga eller avgöra investeringarnas storlek genom centrala beslut och ge bidrag till detta arbete. Men om inte företagen får ta självständiga beslut om investeringarna så finns det ingen verklig marknad för *produktionsmedel*. Och utan en sådan ”marknad” sker det ingen ”spontan” prisbildning för dessa varor. I själva verket begränsar den bindande planeringen och nationaliseringen av produktionsmedlen företagens självständiga beslut väldigt mycket vad gäller investeringarnas totala mängd och deras allmänna inriktning.

*Den planerade ekonomins hela överlägsenhet jämfört med en kapitalistisk ekonomi ligger just i det faktum att den ersätter principen om maximal lönsamhet för varje enskilt företag med principen om maximalt effektiva övergripande investeringar för samhället.*⁸² Den sistnämnda principen möjliggör visserligen en högre tillväxttakt än den förra, men det innebär inte nödvändigtvis en summa av lönsamheter som *var och en* är högre än under den förstnämnda principen. I vissa företag kan det faktiskt medföra lägre lönsamhet och till och med förluster.

Det som återstår av Taylor och Langes argument är att planeringsmyndigheterna regelbundet måste utarbeta *tabeller över verkliga produktionskostnader* (i genomsnitt och även kostnader i enskilda företag) utifrån de principer som dessa författare föreslår. Men de aktuella priserna på produktionsmedel (som påtvingas företagen och vilka bestämmer det pris som konsumenterna måste betala för konsumtionsvaror) kan tillfälligt, eller i fråga om vissa varor, variera från dessa tabeller, om sådana variationer är oundvikliga för att förverkliga vissa av planens mål.

Om Taylor och Lange tar fel genom att på ett ”dogmatiskt” sätt överdriva frågan, så tog tillämpningen av priser i Sovjet under Stalinperioden förvisso fel i motsatt mening, genom en grov pragmatism som gjorde hela prisstrukturen oklar och ledde till de allra värsta vansinnigheter. I början slog de sovjetiska myndigheterna fast ”reala priser” till vilka de, utifrån en varierande taxa beroende på den aktuella varan, lade en ”omsättningskatt” – eller från vilket de drog ett ”bidrag”. Den förstnämnda gav ekonomiska tillgångar till ackumuleringen, på konsumenternas bekostnad, medan det sistnämnda uppmuntrade till användning av kapitalintensiva produktionsmetoder.

Men som ett resultat av inflationen, omvälvningen inom jordbruket, och en rad godtyckliga föränd-

81 Dobb, *op cit*, s 53-54.

82 Bettelheim, **Problèmes du développement économique**, s 53.

ringar av priserna, tappade de centrala myndigheterna själva bort förhållandet mellan de ”styrpriser” som Gosplan slog fast och de verkliga produktionskostnaderna. Det uppstod allvarliga förvrängningar, i synnerhet inom jordbrukssektorn, som gjorde det praktiskt taget omöjligt att beräkna de olika investeringsprojektens relativa lönsamhet. Dessa förvrängningar tillfogade den sovjetiska ekonomin avsevärda förluster.⁸³

Ett förnuftigt förhållande mellan plan och marknad måste sättas någonstans halvvägs mellan dessa två ytterligheter. Planen måste använda marknaden helt och fullt, men utan att någonsin passivt underkasta sig den. Om den kan måste den vägleda marknaden med hjälp av stimulansåtgärder. Om det behövs måste den tvinga marknaden med hjälp av ålägganden, så fort det behövs för att förverkliga sina prioriterade mål, som fritt har bestämts av det arbetande folket.

Eftersom stimulansåtgärder ger konsumenter och företag illusionen av frihet, så hävdar vissa teoretiker att de alltid är att föredra framför ålägganden. Detta argument är ibland av tveksamt psykologiskt värde. Reagerar verkligen konsumenten olika på en plötslig prisökning på 100% eller på att den aktuella varan återigen blir ransonerad? Detta argument innebär dessutom att man på ett oacceptabelt sätt överger kriterier om effektivitet och samhällsintressen. Närhelst användandet av stimulansåtgärder skulle fördröja lösningen av ett viktigt ekonomiskt eller socialt problem och därmed minska massornas välbefinnande, så får det inte finnas minsta tvekan att använda ålägganden. Vi är väl medvetna om att effektiviteten hos sådana ålägganden, både vad gäller fördelningen av arbete och i fråga om privat konsumtion, är mycket tveksamma. På detta område riskerar ett missbruk av sådana metoder att få planerna till randen av ”samhällsmobiliseringar” och tvångsarbete, metoder som inte är förenliga med den socialistiska demokratin och planering som grundar sig på ett samtycke från det arbetande folkets majoritet.

Planeringstekniker

Övergångsperioden är framförallt en period av *planerad tillväxt*. Vi måste nu definiera planeringens metoder och de övergripande ekonomiska problem som denna tillväxt ger upphov till.

Planering är en teknik för att samordna den ekonomiska verksamheten för att uppnå vissa prioriterade mål. Den socialistiska planeringen söker nå målet att öka de socialiserade produktivkrafterna för att garantera medborgarna ett allt större överflöd av varor och tjänster för att säkra en allsidig utveckling av deras personligheter, och som ett långsiktigt mål få till stånd ett bortvittrande av marknadsekonomin, klasser, sociala orättvisor, staten och arbetsdelningen. Den socialistiska planeringen medför problem på olika plan: vad gäller ekonomin i sin helhet; olika industribranscher (och konsumtionssektorer); och enskilda företag och hushåll.

Planeringens viktigaste problem är att fördela de tillgängliga resurserna så att den önskade tillväxttakten säkras och man uppnår de mål som man valt att prioritera. Man kan välja inre (objektiva) variabler: antingen antalet anställda, eller produktionsmängden, konsumtionsmängden, ökningen av den sorts produktion som önskas, eller flera av dessa faktorer sammantagna.

I en ekonomi som är underkastad en kronisk arbetslöshet eller undersysselsättning, går det att räkna fram den nödvändiga produktionens tillväxttakt på grundval av en genomsnittlig ökning av den redan givna produktiviteten. Om denna ökar med 3% per år, den yrkesaktiva befolkningen ökar med 1%, 20% av den yrkesaktiva befolkningen lider av arbetslöshet eller undersysselsättning som måste sugas upp, och om detta mål måste uppnås inom 10 år, då behöver den årliga produktionsökningen fastställas till minst 6% ($3+1+20/10$), som kommer att öka den årliga sysselsättningen med 3%. Dessutom går det att kombinera detta mål med en bestämd ökning av hushållens (konsumenternas) konsumtion: exempelvis fördubbla denna konsumtionsmängd på 10 år. Antag att vi för att öka inkomsterna med en enhet behöver investera 3 enheter på ett produktivt sätt. En tillväxttakt av landets

⁸³ Vi återger en del exempel i kapitel 15.

inkomster på 6% innebär därmed en investeringstakt på 18%.⁸⁴ Antag att den icke produktiva konsumtionen inte kan minska under 10% av de aktuella inkomsterna, och att producenternas hushållskonsumtion utgör 75% av landets inkomster när planen börjar fungera. Då måste hushållskonsumtionen öka från ett index på 75 till ett index på 150.

En årlig tillväxttakt på 6% kommer i slutet av tioårsperioden att ge oss nationella inkomster på 180. Om hushållskonsumtionen ökar till 72% av denna produktion (100 – 10 – 18), så kommer vi bara att uppnå ett index på 130 istället för 150. Av detta följer att det för att på samma gång uppnå målet om full sysselsättning som nämndes ovan, och målet att fördubbla hushållens konsumtion, så krävs en högre årlig tillväxttakt, nämligen 7%. För att fördubbla hushållens konsumtion på 10 år med hjälp av en årlig tillväxttakt på 7%, så kan man inte höja investeringstakten över 18% om den icke produktiva konsumtionen tar 10% av de aktuella inkomsterna. I själva verket kommer en tillväxttakt på 7% att öka inkomsterna i slutet av tioårsperioden till ett index på 207,5, som innebär ett index på 150 för hushållskonsumtionen om denna tar 72% av inkomsterna.

Det går således att uppnå målet antingen genom att öka den årliga sysselsättningen med 7% istället för 3% (om de aktuella kapitaltillgångarna tillåter en motsvarande ökning av produktionen), eller genom att öka produktiviteten med 4% istället för 3% (om de teknologiska framstegen gör det möjligt att uppnå detta resultat tack vare ökningen av investeringsvolymerna, som växer från ett index på 15 till ett index på 25,3 efter 5 år och 37,3 efter 10 år, istället för att växa till ett index på 24,2 respektive 32,2 som man ursprungligen hade planerat), eller genom en kombination av dessa två metoder. Det andra vore att föredra, eftersom det första innebär en lägre inkomstökning för de anställda än vad man hade föreställt sig, och eftersom det riskerar att leda till arbetsbrist om det inte finns tillgång till några möjliga reserver (invandring, icke produktiva arbeten, husmödrar som inte arbetar, etc).

Dessa beräkningar gäller de övergripande mängderna: den årliga produktionen och de årliga inkomsterna, hushållskonsumtionen, den offentliga konsumtionen, investeringstakten och mängderna, sysselsättningen, den yrkesaktiva befolkningen, ökningen av den genomsnittliga produktiviteten, förhållandet mellan de existerande kapitaltillgångarna och aktuella inkomster, förhållandet mellan netto- och bruttoinvesteringar,⁸⁵ etc. De är oumbärliga som grundläggande beräkningar. De avslöjar omedelbart de svårigheter som behöver övervinnas (i det exempel vi har valt – att uppnå den årliga produktivitetsoökningen). De avgör hur stora relativa uppoffringar det arbetande folket ska behöva acceptera. De måste därför först bli ämne för öppna diskussioner, med möjlighet att uttrycka kritiska och motstridiga uppfattningar. På detta sätt kommer massorna att fullt medvetet kunna välja den form som de anser vara bäst, så att folket verkligen frivilligt kan gå med på sina uppoffringar, fullt medvetna om vad det handlar om.

Men dessa fastslagna ramar måste nu fyllas med ett alltmer konkret innehåll. Efter att ha bestämt prioriterade mål som omfattar både en övergripande tillväxttakt och vilken tillväxttakt konsumenternas utgifter ska ha, så kan man översätta dessa två takter till olika sorters konsumtionsvaror och produktionsmedel. Men de innebär ingalunda en likadan tillväxttakt för alla industribranscher.

84 Jämför med Kalecki: "För att bibehålla utrustningens utnyttjandegrad måste den senares kapacitet öka i samma grad som ökningen av den arbetande befolkningen och arbetsproduktiviteten. Det ger oss nyckeln till vilken nivån de privata investeringarna ska ha. *De privata investeringarna måste befina sig på en nivå som räcker för att utöka utrustningens kapacitet i samma takt som ökningen av den arbetande befolkningen och arbetsproduktiviteten, det vill säga i motsvarande grad som den tillverkning som sker under full sysselsättning.*" (Kalecki, i Burchardt F A, red, **The Economics of Full Employment**, Oxford : Blackwell, 1946, s 47.) I vårt exempel måste produktionskapaciteten alltså öka med 6%.

85 Tillväxttakten inom produktionsmedelssektorn (avdelning I) avgör tillväxttakten för *bruttoinvesteringarna*, eftersom den totala produktionsvolymen i avdelning I används *både* för att ersätta produktionsmedel som använts färdigt och skapa *ytterligare* produktionsmedel (nettoinvesteringar). (Bettelheim, **Problèmes du développement économique**, s 133-134.)

På 1800-talet upptäckte den preussiska statistikern Engel, vid en studie av hur belgiska arbetares familjebudgetar utvecklades, att konsumenternas utgifter var underkastade vissa statistiska lagar. Ju mer inkomsterna ökar, desto mer minskar den del som används för att köpa mat. Inom dessa utgifter för livsmedel, minskar den andel som kallas ”enkla” eller grundläggande produkter (bröd och andra basspannmål, potatis, fläskkött och fett, etc) i jämförelse med det som kallas ”fina” produkter (mejeriprodukter, frukt, socker, nöt- och kalvkött, etc). Giltigheten hos denna lag har bekräftats i ett trefaldigt test: skillnader mellan hur konsumenternas utgifter ser ut i olika samhällsklasser under en viss period; skillnader i hur konsumenternas utgifter ser ut i ett visst land under den ekonomiska utvecklingens olika skeden; de strukturella skillnaderna i konsumtionen i olika länder, som vid ett visst ögonblick befinner sig på olika relativa välförhållanden.⁸⁶

1956 utgjorde således utgifterna för mat följande procentuella andel av konsumenternas totala utgifter, i aktuella priser:

	%		%
Sverige	31	Finland	38
Norge	32	Italien	46
Västtyskland	32	Portugal	50
USA	26	Österrike	37
Danmark	28	Holland	37
Belgien	30	Irland	38
Storbritannien	33	Jugoslavien	50
Frankrike	37	Grekland	58 ⁸⁷

Mellan 1938 och 1956 utvecklade sig dessutom konsumtionen per capita av spannmål och potatis å ena sidan och av kött å den andra så här (i procent):

	<i>Spannmål och potatis</i>	<i>Kött</i>
USA	-25	+29
Belgien	-11	+31
Frankrike	-13	+31
Finland	-14	+21
Grekland	-6	+24
Sverige	-18	+8
Italien	-8	+7, etc.

Mellan 1950 och 1957 slutligen, ökade utgifterna för varaktiga konsumtionsvaror i Västeuropa mycket mer än de totala utgifterna (per capita och till fasta priser):⁸⁸

	<i>Totala utgifter</i>	<i>Utgifter för varaktiga konsumtionsvaror</i>
Frankrikes	+32	+127
Österrike	+40	+110
Italien	+30	+64

86 Man måste vara noga med att inte tillskriva denna statistiska lag ett *absolut* värde. Speciella omständigheter (till exempel långvarig brist på varaktiga konsumtionsvaror) kan föra med sig en relativ nivå på livsmedelsutgifterna som är högre i ett rikare land än i ett mindre rikt (till exempel var det en jämförelsevis högre nivå i Tjeckoslovakien än i Bulgarien). (FN:s ekonomiska kommission för Europa, *Etude sur la situation économique de l'Europe en 1958*, kapitel 4, s 21).

87 *Ibid*, kap 5, s 6.

88 Här är en aktuell tillämpning av Engels lag: efter tre år av utomordentliga ekonomiska framsteg använde jugoslaviska familjer 1959 bara 43% av sina inkomster till mat, mot 50% 1956, och de använde mer än 10% på varaktiga konsumtionsvaror, mot 4% 1956. (*Les Nouvelles Yougoslaves*, maj 1960.)

Storbritannien	+11	+55
Danmark	+3	+51
Grekland	+38	+49
Norge	+15	+43, etc. ⁸⁹

Samtidigt som vi undviker att på ett överdrivet mekaniskt sätt överföra dessa fakta och använder en variabel koefficientskala för den elastiska efterfrågan på olika produkter, så går det att på grundval av dessa data förutse hur den ökade konsumtionen kommer att se ut i slutet av den period som vi tittar på.⁹⁰ Utifrån detta går det att härleda den olika tillväxttakten i olika branscher, frågan om att överföra arbete från en bransch till en annan, och även hur produktionsmedlen ska se ut som den tunga industrin måste förse konsumtionsvaruindustrin med. Utvidgningskoefficienten inom de olika industribranscher som tillverkar produktionsmedel måste slås fast, så att den inledande storleken kan utvidgas i enlighet med en hel rad varierande men samordnade tillväxtkoefficienter som täcker alla delar av ekonomin.

För att denna tillväxt ska bli proportionerlig, det vill säga för att man ska kunna undvika flaskhalsar och stora obalanser, krävs en tvåfaldig kontroll: av utbytet mellan industrierna och av materialbalansen.

Det genialiska system som ekonomen Wassily Leontief arbetade fram på grundval av Gosplans arbete 1924, och som först tillämpades på USA⁹¹ och fram till 1958 avvisades av sovjetiska experter, gör det möjligt att avgöra förhållandena mellan den nationella ekonomins viktigaste branscher. Det har senare tillämpats på ett stort antal länder.⁹² Leontiefs tabell avser elva industribranscher, jordbruk, transporter och "hushåll". Dessa branscher ställs upp vågrätt och lodrätt för att bilda ett rutnät. Det är en *input-output* tabell, där de vågräta siffrorna visar vad var och en av dessa branscher säljer till de 13 andra, medan de lodräta kolumnerna visar vilka resurser varje bransch köper från de andra. Totalsumman i slutet av varje vågrät rad ger produktionsvärdet minus tillfört värde. Totalsumman nedanför varje lodrät kolumn visar värdet på "mellanliggande köp".

För att underlätta arbetet utgår Leontiefs *input-output* tabell från hypotesen att förhållandet mellan de olika branscherna är stabilt, det vill säga att en ökning av stålproduktionen med 10% gör det nödvändigt med en ökning på 10% av den mängd koks som denna bransch får från den "icke metalliska mineralindustrin". På så sätt går det att arbeta fram tekniska koefficienter som avgör de ömsesidiga förhållandena mellan ekonomins samtliga branscher. Utifrån de mål för planen som nämns ovan måste man således uppmärksamma produktionsökningen i alla branscher så att dessa koefficienter kan följas. I själva verket är beräkningarna av input-output helt enkelt en utvidgning av villkoren för jämvikt i Marx formel för utvidgad reproduktion. De två avdelningarna har ersatts av 14, vilket komplicerar bilden men gör det möjligt att få den närmare verkligheten.

Antag att den årliga produktionen tar följande form av utvidgad reproduktion:

$$4000c + 2000v + 2000m = 8000 \text{ I}$$

$$2400c + 1200v + 1200m = 4800 \text{ II}$$

Vi vet att villkoret om jämvikt kräver att avdelning I säljer samma värde till avdelning II som avdelning II säljer till avdelning I. I det fall som intresserar oss exempelvis $2400c \text{ II} + 600m$ som ackumulerats i $\text{II} = 2000v \text{ I} + 1000(m - m)$ som ackumulerats i $c \text{ I}$. Låt oss nu dela upp produktionen av produktionsmedel i två sektorer: produktion av fast kapital (A) och produktion av råvaror och energi (B) Låt oss på samma sätt dela upp produktionen av konsumtionsvaror i två sektorer: produktion av omsättningsvaror (C) och produktion av lyxvaror (D). Om vi för att förenkla det hela antar att

89 FN:s ekonomiska kommission för Europa, *Etude sur la situation économique de l'Europe en 1958*, kap 5, s 13,18.

90 Florence S, **The logic of British and American industry**, London : Routledge & Kegan Paul, 1953, s 112-113.

91 Leontief, **The structure of the American economy, 1919-1939**, New York : Oxford Univ. Press, 1951.

92 Chenery och Clark, **Interindustry economics**, London : Chapman & Hall, 1959.

den icke produktiva konsumtionen inom varje sektor bara handlar om den sistnämnda varukategorin, så kommer värdet på produktionen inom dessa fyra sektorer att få följande form:

$$A: \quad 1000c + 500v + 500m \quad = 2000 \text{ A}$$

$$B: \quad 3000c + 1500v + 1500m \quad = 6000 \text{ B}$$

$$C: \quad 2000c + 1000v + 1000m \quad = 4000 \text{ C}$$

$$D: \quad 400c + 200v + 200m \quad = 800 \text{ D}$$

(Fördelningen av mervärde är i samtliga fall så här: 50% till c, 25% till v 25% till icke produktiv konsumtion.)

Följande tabell visar vågrätt vad varje sektor säljer till de andra, och lodrätt vad den köper från dem. För att systemet ska vara i jämvikt måste de lodräta summorna motsvara de vågräta. När det finns två siffror i samma ruta, så visar den första vad som krävs för enkel reproduktion och den andra för ackumulation (utvidgad reproduktion):

	A	B	C	D	Totalt	
A	250 + 62,5	750 + 187,5	500 + 125	100 + 25	2000	
B	750 + 187,5	2250 + 562,5	1500 + 375	300 + 75	6000	= 8000 I
C	500 + 125	1500 + 375	1000 + 250	200 + 500	4000	
D	125	375	250	50	800	= 4800 II
Totalt	2000	6000	4000	800		

= 8000 I

= 4800 II

Skillnaden mellan denna tabell och Leontiefs är att den jämför det *totala värdet* på alla varor som har köpts och sålts, medan Leontiefs bara jämför värdet på de inte färdiga varor som köpts i varje sektor, utan att ta hänsyn till det ”tillförda värdet”, som i hans tabell uppträder i form av ett visst antal arbetstimmar.

Tabellen över tillförsel och produktion kan göras ännu mer komplicerad och realistisk genom att överge antagandet om fasta koefficienter. Man kan föreställa sig förändringar av förhållandet mellan input-output för vissa branscher eller viss sorts verksamhet. Således kan man grunda den framtida energibalansen på antagandet att olja och naturgas alltmer kommer att ersätta kol och elektricitet och att elektricitet ersätter kol. Den koefficient som knyter elkraftsindustrin till stål-, metall- och liknande industrier kommer därmed att öka, medan den som knyter kolindustrin till dessa branscher kommer att minska.

För ett stort antal produkter, i synnerhet råvaror, maskiner och energi, går det att utarbeta *materialbalanser* som är en kontroll av planens olika mål och ska visa om den hänger ihop. Eftersom dessa balanser räknas fram i *fysiska priser* medan input-outputtabellen räknas fram i form av *värden* (utom för hushållens insatser), så är detta en värdefull kontroll av planens inre sammanhang. Den totala energimängden, eller antalet maskinverktyg, eller den mängd cement som används i varje bransch, ska motsvara de totala mängder som finns tillgängliga (nuvarande produktion och svängningar i befintliga lager + skillnaden mellan export och import).

Nya produktionsförhållanden och det socialiserade produktionssättet

Det återstår att få ner dessa data på företagsnivå. Det går att använda olika metoder för detta. Man kan bestämma vilka fysiska mål som ska uppnås, och ge företagen det utrymme de behöver för att uppnå dessa mål under bästa möjliga lönsamhetsförhållanden (inom ramen för de priser på produktionsmedel som fastställts för en viss tidsperiod). Man kan ge företagen mål i form av värde som

ska produceras och ge dem frihet att fördela detta värde över olika sorters produkter. Eller så kan man slutligen slå fast övergripande minimimål i värdetermer, och mål i fysiska termer för *vissa* högprioriterade produkter, och ge dem frihet att välja resten utifrån högsta lönsamhet.

Om finanssystemet (för att fördela företagets inkomster) är tillräckligt strikt för att förhindra överdrivna investeringar inom särskilt lönsamma branscher eller företag, och ändå tillräckligt flexibelt för att ge massan av producenter inom varje företag ett direkt intresse i det objektiva resultatet av sitt arbete, så är denna sistnämnda variant otvivelaktigt att föredra.⁹³

Det finns i denna fråga uppenbarligen ingen absolut regel, utanför tid och rum. Erfarenheterna har emellertid visat att om man ger företagen detaljerade och fullständiga produktionsmål i form av fysiska mängder, värden (produktionskostnader), material som ska användas och inkomster, så ställer man dem bara inför uppgifter som inte går att lösa, och man undergräver planens principer mer än vad en viss handlingsfrihet för dessa företag skulle innebära.⁹⁴

Proletariatets maktövertagande, nationaliseringen av de viktigaste produktions- och cirkulationsmedlen, inledningen av en övergångsperiod till det socialistiska samhället – dessa enorma samhällseliga omvälvningar missar i viss mån sitt syfte om de inte åtföljs av radikala förändringar av atmosfären i företagen. Den ”sociala fråga” som ärvs från kapitalismen består inte bara av att arbetarnas effektiva konsumtionsförmåga är orimligt inskränkt. Inte heller går den att lösa enbart genom att *juridiskt* avskaffa det privata ägandet av fabriker, banker och kraftverk. Lösningen av den innefattar också att man successivt avskaffar de hierarkiska strukturerna inom företagen, att man successivt avskaffar den *samhälleliga* arbetsdelningen – uppdelningen mellan de som ackumulerar och de som producerar, mellan de som ger order och de som lyder dem – successivt avskaffar det *alienerade arbetet*, det arbete som utförs på order från andra och till förmån för andra, och av denna orsak utförs på ett mekaniskt sätt och betraktas som *tid som förloras från ens liv*.⁹⁵

Arbetet kan slutgiltigt befrias – och på samma gång bli en negation av arbetet i ordets traditionella mening, och ersättas av en oändligt mycket rikare och mer varierad form för mänsklig verksamhet – först under det socialistiska samhällets sista period, när vanan vid överflöd på varor och tjänster fullständigt kommer att ha förändrat människans samhällseliga medvetande, och då fritidens omfattning tillsammans med en höjning av massornas genomsnittliga kulturella nivå kommer att göra det möjligt för alla medborgare att växelvis ha hand om ledningen av samhällsekonomin. Men även om denna process inte kommer att vara *färdig* förrän då, så måste den *inledas* så snabbt som möjligt efter störtandet av kapitalismen. Mer exakt: *produktionsförhållandena* förändras inte så länge de privata arbetsgivarna bara har ersatts av en statlig arbetsgivare, som förkroppsligas i en allsmäktig chef, teknokrat eller byråkrat. De förändras inte förrän de olika arbetargrupperna börjar få en *reell, daglig* (och inte bara formell och juridisk) kontroll över ledningen av fabrikerna, över utarbetandet och genomförandet av planen, och den samhällseliga merproduktion som skapas i fabrikerna. Den klassiska lösning som i detta sammanhang har förts fram både av arbetarrörelsens erfarenheter och de socialistiska teorierna är en rad stadier: ”arbetarkontroll” (med andra ord att arbetarna övervakar fabriksledningen), arbetarnas deltagande i ledningen, och arbetarnas självstyrelse.⁹⁶

Frågan om hur fabrikerna ska ledas under övergångsperioden mellan kapitalism och socialism är förvisso komplicerad. Det räcker inte med en enkel formel för att lösa den. Det finns två parallella

93 Oskar Lange, ”La costruzione del nuovo modello economico”, i **Vecchia e nuova pianificazione economica in Polonia**, s 139-141.

94 Jämför med den polska professorn Bobrowskis formulering: ”Det antal beslut som ett planeringsorgan tar... står i omvänt förhållande till deras kvalitet och effektivitet.” (C Bobrowski, ”Di fronte al cambiamento del modello economico”, *ibid*, s 151.)

95 Se kapitel 5.

96 ”Så snart den kommunala tingens ordning blivit införd i Paris och andra rangens metropoler skulle den centraliserade regeringen ha fått vika för producenternas självstyrelse även i provinserna”, skrev Marx. (K Marx, **Pariskommunen**, på marxists.org.)

faror: för byråkratisering och för att marknadsanarkin återuppstår. Dessa två faror är ingalunda gripna ur luften.

Även om som använder faran för byråkratisering som förevändning för att vägra eller fördröja störtandet av kapitalismen kan anklagas för hyckleri (kapitalismen kombinerar en uttalad byråkratisering av storföretagen med att deras ägare på ett avskryvart sätt berikar sig på samhällets bekostnad), så går det inte att förneka att samlandet av de ekonomiska resurserna i statens händer innebär en risk för att de sociala orättvisorna upprätthålls eller till och med utvidgas. Det faktum att staten förkunnar att den härskar ”i arbetarklassens namn” är bara en rent juridisk tröst.⁹⁷

När arbetarna systematiskt utesluts från allt deltagande i förvaltningen av fabrikena, när inkomstskillnaderna ökar istället för att minska, såsom var fallet i Sovjetunionen under Stalinperioden, så rör sig saker och ting bort från socialismen istället för framåt mot den. Om å andra sidan alla företag får en omfattande, om än inte fullständig, självbestämmanderätt, och ställs mot varandra på marknaden som konkurrenter som är fria att försöka få maximala inkomster, då kommer inte en kollektiv och jämlik fördelning av inkomsterna *inom företaget* att förhindra att den sociala ojämlikheten och det ekonomiska slöseriet sprider sig *inom ekonomin i sin helhet*. De fabriker som är tekniskt bäst utrustade och de delar av landet som är mest utvecklade kommer oundvikligen att ”exploatera” de underutvecklade företagen och mindre utvecklade områdena. *Varje utbyte på jämlik grund mellan grupper vars ekonomiska makt är ojämlik ökar ojämlikheten mellan dem och ger oundvikligen upphov till ekonomiska svängningar.*

Man måste söka en syntes mellan den centrala planeringens oavvisliga krav och behovet av omfattande självstyre för företagens arbetare längs de linjer som har satts upp ovan. Men kraven på arbetardemokrati och ständiga förbättringar av arbetarnas konsumtion innebär också att det krävs ekonomisk effektivitet. Ju mer produktivkrafterna utvecklas, desto mer komplicerad blir planeringen, och desto mer krävs det att miljontals medborgare tar initiativ, kontrollerar och ständigt bearbetar planen, både som producenter (för att öka företagets övergripande effektivitet) och som konsumenter (för att på produktionsprogrammet så nära folkets behov och önskningsar som möjligt).

Dessutom kommer det att visa sig att planeringen ingalunda innebär att planera varje konsuments utgifter. Tvärtom ger den dem en allt större valfrihet ju mer fullständigt urvalet av produkter är. Övriga förändringar av konsumenternas efterfrågan kan leda till förändringar av de proportioner planen räknade med. Det kommer att krävas kontinuerliga justeringar av planen. Frågeformulär och andra sorters regelbundna undersökningar i stor skala för att avgöra hushållens behov, och system för att inte bara få fram konsumenternas behov med hjälp av dessa stickprovsundersökningar utan också via lokala initiativ, kommer att göra det möjligt att arbeta fram mer exakta förberedelser för framtiden än dem som ursprungligen bara grundade sig på statistiska prognoser. Ju mer planen sammanfaller med de verkliga konsumtionstendenserna, desto mindre ger det faktum att marknaden överlever inom konsumtionsvarusektorn upphov till störningar inom ekonomin i sin helhet.

De alltmer förfinade datorerna har nu underlättat att göra rader av beräkningar som gör det möjligt att lösa detaljerade problem med matematisk precision. I synnerhet inom de enskilda företagen kan man avgöra valen mellan olika varianter på detta sätt. Operationsanalyser (linjär programmering) gör det möjligt att avgöra bästa möjliga variant bland flera olika kombinationer av faktorer, genom

97 ”Sovjetpressen berättar med tillfredsställelse hur en liten pojke i Moskvas zoologiska trädgård på frågan, ’Vems är den elefanten?’, fick till svar: ’Statens’, varpå han genast drog slutsatsen: ’Det betyder att den är litet grann min också’. Men om elefanten faktiskt delades upp, skulle de värdefulla betarna komma de utvalda till del, några skulle förse sig med elefantkinkor, och majoriteten skulle få nöja sig med hovar och inälvor. De pojkar, som kommit på kant med tillvaron, identifierar knappast statsegendomen med sin egen. De hemlösa betraktar endast det som de stjal från staten som ’sitt’! Den lille ’socialisten’ i zoologiska trädgården var förmodligen son till någon framstående ämbetsman med vana att dra slutsatser från uttrycket: ’L’état – c’est moi’.” (L Trotskij, **Den förrådade revolutionen**, på marxistarkiv.se, s 103.)

att bara använda en av dem som variabel varje gång.⁹⁸

I Sverige avgjordes till exempel den optimala användningen av vattenkraftverk under en period av 30 år av en dator som räknade med så olika faktorer som väderprognoser (hur lång och svår vintern skulle bli), vattennivåerna i magasinen, turbinernas kapacitet, massa-, pappers- och stålindustrins behov, mängden timmer som flottades i floderna, exporten av elkraft till Danmark, och till och med mängden vatten som behövdes för laxen! Man tänkte sig över 3.000 olika varianter.⁹⁹

Jordbruket och distributionen under övergångsperioden

De frågor som är svårast att lösa under övergångsperioden från kapitalism till socialism rör jordbruket och distributionen. Den storskaliga kapitalistiska produktionen skapar förutsättningar för att nationalisera och medvetet planera ekonomin. Men den ojämna utvecklingen mellan industri och banker å ena sidan, och jordbruk och distribution å den andra (inklusive vissa tjänstesektorer) innebär att en kapitalistisk sektor som är helt igenom mogen för nationalisering kombineras med en sektor där *enkel varuproduktion*, små ”självständiga” företag, fortfarande dominerar (oavsett vilka band som storkapitalet och monopolen använder för att underordna och exploatera dessa företag, och ofta gör deras ”självständighet” rent formell). Det är rationellt och effektivt att nationalisera en fabrik med 10.000 anställda. Det är varken rationellt eller effektivt att nationalisera 10.000 småfabriker eller små jordbruk, vars ägare inte har några andra anställda arbetare än sina egna familjers obetalda arbete.

Utöver dessa ekonomiska hinder finns det också ett socialt hinder. Arbetarklassen och den stora majoriteten lönearbetare har intresse av att avskaffa det privata ägandet av de viktigaste produktions- och cirkulationsmedlen. Deras organisering och klassmedvetande är den viktigaste drivkraften för denna samhällsomvandling. Klassen av småproducenter och småägare (eller småjordbrukare) som dominerar jordbruks- och handelssektorn är inte organiserad utan utspridd. Den drivs inte av kollektiva intressen utan av våldsamt individualism (utom för lantbrukare i de mest underutvecklade delarna av världen som ännu inte har kapat navelsträngen till de primitiva byagemenskaperna). Om denna klass ofta är revolutionär, så är det bara i den mån de strävar efter en sorts privategendom som landets halvfeodala karaktär förnekar den.

Svårigheterna förvärras ännu mer av de oerhört komplicerade produktions- och utbytesförhållandena i dessa två sektorer, i varje region av världen om än inte i varje viktigare land. På samma territorium samexisterar kapitalistiska modelljordbruk, små oberoende familj jordbruk, eländiga jordbruk som ägs av fattigbönder som är till hälften lönearbetare och till hälften jordbrukare, eller till och med utfattiga som inte äger ens den minsta jordplätt. Man kan också stöta på ett oräkneligt antal kombinationer och mellanliggande former. Situationen är inte enklare inom distributionssektorn, där det – åtminstone i de mest utvecklade kapitalistiska länderna – samtidigt existerar stora kapitalistiska varuhus, kapitalistiska ”kedjor” av småbutiker, väletablerade familjeföretag, små butiksägare som i praktiken är lönearbetare anställda av trustar, kooperativ och eländiga små ”affärsmän” som ofta tjänar mindre än en industriarbetares minimilön, och arbetar 12 timmar om dagen för att få den.

Det går inte att hitta en enda lösning för alla dessa olika situationer. Men varje lösning måste till syvende och sist utgå från dessa två principer: det går inte att rättfärdiga en nationalisering (vare sig faktisk eller juridisk) av företag om inte de tekniska förutsättningarna gör det möjligt att på så sätt ge högre avkastning än vad det privata företaget kan, och nationaliseringar går inte att rättfärdiga

98 Denna teknik utvecklades första gången av Koopmans (*Activity Analysis of Production and Allocation*, Cowles Commission Monograph 13) för att hitta den mest förnuftiga rutt för tomma skepp som seglade mellan ett antal hamnar, när man kände till den totala mängden last som skulle hämtas från varje hamn varje månad. (Cowles Commission, **Economic Theory and Measurement, A 20 Year Research Report 1932-1952**, 1952.)

99 *Manchester Guardian*, 15 november 1957.

om inte småägarna (småproducenterna) går med på det, antingen av övertygelse eller materiella intressen, eller (vilket givetvis är den idealiska situationen) av båda orsakerna samtidigt.¹⁰⁰

Av detta följer att jordbruket och distributionen kommer att vara uppbyggda på ett sätt som oundvikligen är komplicerat och ”sammansatt” i de flesta länder dagen efter att kapitalismen har störtats, utom kanske i de mest underutvecklade länderna. Storgods som redan under den gamla regimen sköttes av lantbruksarbetare som är organiserade i fackföreningar och som är klassmedvetna går att nationalisera, tillsammans med stora varuhus. Småbönder och jordägare och småhandlare kommer att samlas i olika sorters kooperativ för att öka sin produktion och inkomster, samtidigt som de får behålla sin ställning som enskilda ägare och företagare. Andra småägare, och i synnerhet småbönder som inte äger någonting, kan med fullständigt samtycke samlas i producentkooperativ. Slutligen kan de ”företagare” som under den gamla regimen tvingades hyra sina viktigaste produktionsmedel (eller cirkulationsmedel) tvärtom omvandlas till småägare, genom att de halvfeodala godsägarnas jord (eller den jord som tillhör banker, hypotekskassor, etc) delas ut, och med hjälp av en politik av billiga krediter.

I grund och botten kan dessa olika sektorer bara införlivas i den planerade ekonomin via marknaden. Den enda alternativa lösningen är tvång, och historien har fullständigt visat hur ineffektiv en sådan lösning är (i synnerhet under det sovjetiska jordbrukets prövningar mellan 1929 och 1953). Det enda sättet att få bönderna intresserade av att öka produktionen och minska produktionskostnaderna är att göra dessa aktiviteter lönsamma för dem.¹⁰¹ Det enda sättet att intressera en liten handelsman av att verkligen rationalisera distributionen är att göra det möjligt för honom att tjäna pengar på det. I båda fallen kan en ökad produktion och rationaliseringar innebära att arbete överförs från jordbruket och distributionen till industriproduktionen eller andra sektorer. Men om denna överföring varken äger rum med hjälp av tvång eller pressas fram genom minskad levnadsstandard, utan istället lockas fram med hjälp av högre lön, rimligare arbetsförhållanden och en bekvämare levnadsstandard, då motsvarar det både samhällets och de berörda individernas intressen.

Ju mer produktivkrafterna utvecklas, ju mer ekonomins nationaliserade delar konsolideras, desto mer kan en successiv nationalisering av jordbruket och distributionen genomföras med hjälp av konkurrens mellan sektorn med småproduktion och den nationaliserade sektorn, som hela tiden kommer att förbättra småproducenternas – och distributörernas – egen levnadsstandard. De senare kommer att få alltmer konsumtionsvaror från den planerade sektorn, men kommer på samma gång att mötas av hårdare och hårdare konkurrens från mekaniserade och specialiserade jordbruksföretag med stora varuhus, kooperativ och självbetjäningsbutiker som är mer välförsedda än dem. Det kommer bara att vara en tidsfråga innan intresse och erfarenheter gör att små jordbruks- och handelsföretag går samman i kooperativ som gör det möjligt för dem att skaffa sig alltmer effektiva tekniker.

En blandekonomi?

Olika både socialistiska och andra teoretiker har argumenterar att det vore en mer ”mänsklig” ekonomi med en blandekonomi under övergångsperioden. De hävdar att en nationalisering av några få ”nyckelsektorer” av ekonomin ska kombineras med att man behåller det privata ägandet inom andra

100 Jämför Engels: ”... om vi är i besittning av statsmakten, [kan] vi inte... tänka på att med våld expropriera småbönderna (likgiltigt om med eller utan ersättning), såsom vi är tvingade att göra med storgodsägarna. Vår uppgift gentemot småbonden består främst i att leda över hans privatrörelse och privategendom i en kollektiv dylik, inte med våld utan genom exempel och erbjudande av samhällelig hjälp för detta ändamål. Och då har vi utan tvivel medel nog att ställa i utsikt för småbonden sådana fördelar, vilkas värde han redan nu måste klart inse.” (Engels, [Bondefrågan i Frankrike och Tyskland](#), på marxists.org.)

101 Kardelj E, *Les problèmes de la politique socialistes dans les campagnes*, Paris : Editions La Nef, 1960, s 8-25, 93-98, 273-280, etc.

viktiga delar av industrin.¹⁰² Enligt deras uppfattning skulle en sådan lösning göra det möjligt att minimera de samhällsliga kostnaderna för planeringen utan att göra ekonomin mindre effektiv.

Men erfarenheterna visar att denna uppfattning stöter på en oöverstiglig stötesten. Antingen är nationaliseringarna så små att ekonomin egentligen inte alls är ”blandad” utan i grund och botten kapitalistisk, eller så är de så stora att hotet om nationalisering hänger över de andra sektorerna. I detta senare fall kommer inte ekonomin att fungera tillfredsställande eftersom de icke nationaliserade delarna lägger ner företaget, och egentligen finns det ingen planering.¹⁰³

Ett system som grundar sig på privat ägande och privata profiter kan inte fungera fullgott om man inte följer de kapitalistiska ”spelreglerna”. Det kan ta till *kompletterande* ”planeringstekniker”, i synnerhet när det gäller att nationalisera förluster, eller att ge understöd åt nya (eller sjuka) industrier. I det långa loppet kan detta inte samexistera med att viktiga delar av produktionen, och framförallt den övergripande förvaltningen av ekonomin, inte styrs av profitnormer.¹⁰⁴

I själva verket har västvärldens olika ”planeringsexperiment” (nationella budgetar i USA, Storbritannien och Sverige; Commissariat du Plan i Frankrike; Planburo i Holland, etc) begränsats till långsiktiga prognoser¹⁰⁵ för att *vägleda* kapitalisterna, göra det lättare för dem att ta sina investeringsbeslut i de sektorer där profiterna är allra säkrast (ofta tack vare garantier eller understöd från staten). De har varken uppnått långsiktig full sysselsättning, eller förhindrat cykliska svängningar, eller säkrat en optimal ekonomisk tillväxt, eller förhindrat uppkomsten av flaskhalsar och allvarliga obalanser.

De privata företagen är i själva verket inte tvingade att följa denna *indikativa planering*. De ombeds bara följa de råd den ger. När de vägrar att göra det så tar detta ”kompletterande” initiativ från den borgerliga statens sida sig inte friheten att starta offentliga företag som skulle kunna tävla med de uteblivna privata initiativen.¹⁰⁶ Tvärtom erbjuder det de privata bolagen alltmer frikostiga ”stimulansåtgärder” (det vill säga bonus för lathet och inkompetens!) för att uppmuntra dem att följa råden. De förstatligade sektorerna betraktas som ett sätt att stödja den privata sektorn (i synnerhet genom sin prispolitik) och drivs till mycket stor del av den privata sektorn,¹⁰⁷ försummas vad gäller investeringar (som ”skattebetalarna” är tvungna att betala), och kan bara sällan spela den dynamiska roll som de har fått i teorin. Istället för en verklig planering har vi ett halvhjärtat, tafatt, tilltrasslat försök att förvalta ekonomin, som ofta ingriper på ett motsägelsefullt sätt, och vars landvinningar är mest ”positiva” under krigsekonomiska förhållanden och perioder av återuppbyggnad, det vill säga under perioder av akut brist.¹⁰⁸

Det går bara att uppnå en effektiv planering av ekonomin, och med nödvändighet en optimal tillväxt av ekonomin, genom att avskaffa de viktigaste företagens självbestämmanderätt över besluten (som avgörs av det privata ägandet), och slå fast investeringarnas storlek på ett övergripande sätt och fördela dem bland de olika sektorerna och företagen i enlighet med de mål som ska uppnås, även om det innebär att man för en hel period prioriterar utvecklingen av sektorer där ”profiterna” är små eller inga, jämfört med sektorer där profiterna är högre. Det betyder att prioritera byggande av skolor, sjukhus och bekväma bostadshus för arbetarklassen framför att bygga lyxvåningar, kontorskomplex eller ”representativa” bankfilialer. Om det ska bli möjligt med en effektiv *bindande* ekonomisk planering är det oundgängligt med radikala förändringar både vad gäller det privata

102 Strachey J, **Contemporary capitalism**, London : Gollancz, 1956, s 191-200, 292, m fl; Hoover C, **The economy, liberty and the state**, New York : Twentieth Century Fund, 1959, s 283 ff.

103 Lange och Taylor, *op cit*, s 123-126.

104 Perroux F, **Le capitalisme**, Paris : Presses universitaires de France, 1958, s 122-123.

105 Dessa prognoser är dessutom bara liktydigt med en extrapolering av de aktuella tendenserna, som justerats en aning för några få ”övergripande mål”.

106 Baran, *op cit*, s 108.

107 Se kapitel 14.

108 Bettelheim, **Problèmes théoriques et pratiques de la planification**, s 141-144.

ägandet av produktionsmedlen och de ojämlika inkomsterna (den ojämlika ”faktiska efterfrågan”). Den politiska makten måste övergå från borgarklassen till arbetarklassen. De viktigaste produktions-, distributions- och cirkulationsmedlen måste nationaliseras.